

Biblioteka UJK Kielce

UJK

0506746

13,159

HISTORIA BOMI HERCEGOWINY
KRAJCA.

HISTORIA NARODU SLOWENSKIEGO
TRDINA.

SZYRGA SLOWENSKA

Napisali: patryoci

WOJEWODZTWO
KORUTANSKIE

PRZEZ ERBENA

WOJEWODZTWO
KRAJANSKIE

PRZEZ ERBENA

MISCELANEA

30 4 297 18

Vojvodstvo Koroško

v

zmljepisnem, statističnem in zgodovinskem
spregledu.

Izdala in založila

Matica slovenska v Ljubljani.

V LJUBLJANI.

Natisnil Jožef Blaznik.

1866.

Stowenika

Vojvodstvo Koroški

Vojvodstvo Koroško

v

zemljepisnem, statističnem in zgodovinskem
spregledu.

Po spisu
Jožefa Erben-a.

Izdala in založila
Matica slovenska v Ljubljani.

V Ljubljani.
Natisnil Jožef Blaznik.
1866.

po Slovenščini.

Województwo Kozłowski

Województwo Kozłowski

Województwo Kozłowski

Województwo Kozłowski

Województwo Kozłowski

Województwo Kozłowski

Koroško.

Koroško, (lat. Carantanum, nemški Kärnten) starodavno vojvodstvo in nekdanje politično središče vseh slovenskih dežel, sedaj kronovina avstrijskega cesarstva, leži med $30^{\circ} 21' - 32^{\circ} 45'$ vzhodne dolgosti in med $46^{\circ} 23' - 47^{\circ} 7' 29''$ severne širivosti. Najjužniša končina Koroške dežele je v južnem kotu Kapeljskega okraja (kantona), blizu Jezerskega Vrha (nem. Seeberg) pod $32^{\circ} 6'$ vzhod. dolgosti, najbolj proti severju pa ji sega eden izmed vršacev Velikega Zvona na tiroljsko-salcburški meji (pod $30^{\circ} 22'$ vzhod. dolg.).

Najzahodniše mesto je ondi, kjer stopa Zila na Koroška tla (nad Tiefenbach-om), najvzhodniše pa tam, kjer jih Drava zapušča (pri Sv. Magdaleni). Zemljepisna dolgost te dežele iznaša toraj $2^{\circ} 24'$ ali 25.2 avstrijskih milj, nje zemljepisna širina pa $0^{\circ} 34' 29''$ ali 10.9 avstr. milj; največa naravnost (med Velikim Zvonom in Sv. Magdaleno) dosega 26.5 milj, najmanjša (med sedlom Reichenavskim, okraja Trškega in Kamenom, okraja Beljaškega) pa 5.7 milj. Ves obsežek deželnih mej se postavlja na 82.1 milj, izmed katerih prihaja 31 milj na Štajersko, 15 na Salcburško, 13.5 na Kranjsko, 11 na Beneško, 10 Tiroljsko in 1.6 na Goriško mejo. Meje te so skoro povsod visoke in prirodne ali postvarne.

Velikost vsega površja Koroške dežele se je po davnem trigonometričnem merjenju in po dokončanih katasterskih delih ustanovila na 180.2636 □ avstrijskih ali pa 188.42 zemljepisnih milj; ima torej Koroško do malega enoliko površino kakor Bukovina.

I. Svet ali tla.

Tla Koroška so sploh visoka. Najviše mesto je Veliki Zvon, po nemški Gross-Glockner (12.444' nad morjem), najnižje pa površina reke Drave pri Sv. Magdalen, ki pa še vendar ima 1000' nadmorske višine. Koroško kaže tedaj, kar se tiče večje ali manjše visočine, prelepi razloček od 11.444'. Dežela Koroška je prav za prav celotina sama za se ali prelepa gorska kotlina, kakoršne je ni druge z enacimi razmerji v Planinah (Alpah), sestavljena iz lepega osrednjega hribovja in Podravske ravnine. V kotlino to segajo od vzhoda, severja in zahoda poleg mogočnih gorá dolge rečne in jezerske doline in samo Dravske in Zilske soteske jo odpirajo zavolj ložega druženja z deželami sosednimi.

Manjšo enotnost, nego v goropisnem in vodopisnem oziru, kaže Koroško z ozirom na zgodovinski svoj razvoj, kar moramo pripisovati nje zemljepisni legi; vsled te lege je postalo namreč Koroško od starodavnih časov prehodišče vsakovrstnim narodom od vzhoda na zahod pa od juga na sever in narobe. —

Skoro dve tretjini Koroškega spadate k svetu osrednjega pragornega pasa Alp ali Planin, druga tretjina pa k svetu južnih apnenskih Alp; osrednja ravnina ali gričati del dežele in niže doline imajo večidel tretjegorni svet, ravni pa starejšo in novejšo naplavino. —

1. Pragorne ali prvotne Alpe (Planine) zagriinjajo sè svojimi masami ves sever in nekoliko tudi osredek dežele. Poteza, ki jih obmejuje tako goropisno kakor geologično, drži po dolu zgornje Drave do Beljaka, od tod po severnem bregu Vrbskega jezera do ogla, ki ga nareja stok Drave in Krke (tako da stoji Celovec še na pragornih tleh); od tod umiče se pragorni svet ogibaje se centralne ravnine in pogričja po levem bregu reke Gline, severno-zahodno na Št. Juri zopet le za Gline, dokler ne doseže pri Dürnfeldu z visokimi bregovi reke Krke. — Od tod napolnuje sè široko planoto kraj med Krko in Gorčico in nareja, zasukavši se pri njunem stoku na vzhod, više stegnjene hrbte nad Velikovcem do Grebenja, od koder mu je visoka cesta k Št. Andreju prirodna meja; potem objemlje z visokim pobrežjem prostrani dol reke Labodnice

do nad Vofsberka, prestopa pod Labodom (Lavamünd) Dravo, zagrinja, da-si prejenjavno, gorato pokrajino po obeh bregih zdolnje Možice segaje še čez deželne meje — ter napravlja še nekatere vršiče v naplavljeni ravnini okoli Dobrlevasi. — Tudi mogočno Štaffberško brdo za gornjo Dravo spada k pragornim tlém, tako, da sta jim tukaj Belo jezero pa njegov odtok Bela ali Reka (Raggabach) prirodna meja. — Vsa ta okoli 140 □ milj velika tla obstajajo veči del iz bliščenika (Glimmerschiefer) (na njem so tudi najviša slemena v deželi na sev.-zahod), med katerim leži na levem bregu zgornje Bele po potezi potegnjeni od Dola na gornje Belane in od tod poleg levega brega dolnje Bele na Trebeznik in Sovodenj (Gmünd) do prehoda Kačberškega kamenina gnajs imenovana. Gnajs sestavlja tudi vzhodno od Št. Lenarta pomejne hrbte proti Štajerskemu in se nahaja celó za doljno Dravo v dolih Možiškega pogorja (v jugo-vzhodnem kotu dežele).

Kamenino granit je najti v celi tej masi zeló po redkoma, nekoliko bolj po gostoma pragorne apnenice in škrilnike (apnenčne in kloritne), ki obrobujejo gnajsove mase na sev.-zahodni okoli in okoli po krajéh; zato se pa razgrinjajo v znameniti visokosti čez ves kraj med Notranjo Kremco, Radetinjem, Selcami, Veitenfeldom in Blatnico, škrilniki, apnenci in peščenci premogove tvorbe, ki se tudi v sosednem Štajerskem do gorenje Mure obilno razkladajo.

Pragorna masa nareja po deželnih mejah pod starodavnim imenom Tur (Tauren) široka valjasta brda z obilo strmimi klanci, razrastki, visokimi jezernimi koriti in doli, nad ktere se spenja dokaj kljukastih slemen in vrhuncev, mnogo iz med njih z masami lednikov na sebi, ter podaja očesu prelepi pogled.

Notranjo pokrajino napolnujejo pogosto razrastena brda, ki so bodi-si že sama le dolge panoge pomejnega hrbta (kakor Golovec, Svinjska planina in druga) ali ki napravljaajo zasebne več ali manj njemu paralelne skupke, ktere obrobujejo mnoge rečne in jezerne doline. Ta notranja brda imajo že spričo primerne svoje niže ploščate in široke hrbte (zato se imenujejo sploh planine, in samo tam kažejo krivo črto, kjer se na njih granit nahaja ali

kjer strmé nad 7000' visoko). Notranjim skupkom pa manjkajo niži prehodi in niža sedla, po čemur se zlasti severno Koroško deli na posamne predelke, ktere stikajo samo doli, družega z drugim, tako da je tu tudi vsaki politiški okraj nekaki zasebni svet s prirodnimi mejami.

Primerna visokost iznaša hrbtom na meji 9—5000', vrhuncem 12—5500', prehodom ali klancem 14—1000'. Notranja brda imajo primerno visokost v hrbtih 3—6000', v vrhuncih 3—8800'; v sedlih 2600—5800'. Pojemlje pa v Turih visokost vrhuncev, hrbtov in sedel od zahoda proti vzhodu tako, da ni na vzhodu (kjer so tudi oži in strmejši) skoro lednika med njimi.

a) Goropisno spada vsa krajina, ki jo mejé doline rek Bele, Drave (od Sahsenburka do Spitala), Jezere, Kremce potem krajina, ki jo mejé: Blatnica (Štajerska), Motnica, srednja Krka in Gorčica pa mogočna Planina Svinjska in ogromni (kakih 40 □ milj pokrivajoči) Golovec z neštetilnimi svojimi panogami, k prelepemu pasu pomejnih Tur. Najviši vrhovi v tej gozdnati in pusti pokrajini so: najviši rog V. Z v o n a; orjaška piramida, ki jo obliva kolosalni lednik Pasterica (5 □ milj) strmí 12.444' visoko v nebo. — Mali Z v o n, od kterege se (na bliščniku in gnajsu) neprerušeno vrsté ledniki do Malniškege klanca 12.305'.

Tu stoji na vzhodu B r e n n k o g l 9248' (lednik), pa za H o c h t h o r o m (klanec 8208'), vrhunec H o c h n a r r 10.236'; vojvoda E r n e s t 9348', za Malniškem ali Mokropoljskem klancem (7560' v kloritnih škrilnikih) glasoviti A n k o g l 10.291' (gnajs), s panogo (rulno) S a v l e k o m, ki napolnuje prostirajoč se do Drave (Kurji vrh 8186'), tla med dolinami reke Malte, Jezere in Bele; [najviša vrhunca 9747', pa 10.884' vrhunec planine Hochalm]. Za Arlskim klancem, tudi na gnajsovem svetu, vzdiguje se ostrica M a r c h k a r (8910') in iz centralnega gnajsa sestavljena H a f n e r s p i t z (poslednji lednik alpski na vzhod) z vrhom 9684' visokim, od njega molí odrastek F a s c h a u n e r r o k (najviši ost. 8813') razgrinjaje se med dolinama reke Malte in zgornje Jezere; v mejni kiti, do cestnega, od tu do prehoda Kačškega (5030') je znamenit še vrh Steinwandkahr, visok 9110'; potem ima na bliščniku Hochfeld 8261'. Na

tleh apnencev, škrlinikov, pa premožnih apnencev, ktera je lahko spoznati od daleč po krivih robih in slemenih, stoji na meji mogočni Königstuhl (7551) pa za Reichenavskim prehodom (5976') še viši Eisenhut (7721'); na notranjih hrbtih, pri katerih kopljejo izborno železno rudo, stojé vrhi Krk (Kraken 5976'), krasna Sirniška planina (5000'), Klobuk (7357'), vrh Št. Lavrenca (4020') in še drugi. Med sotesko Blatniško (4848') in Novotrško (2074') se vzdiguje (že na bliščniku) najviši vrhunec Kravnica (5624'), za njo pa, kjer se začenjajo poprečne Starodvorske gore, vrhunec Grebenec (5526') in niže Št. Janez (3207'), (vse držeče proti jugu). Za Gorčico razprostira se proti jugu, 4 milje na dolgo in 2—3 milje na široko lesnata in travna Svinjska planina (najviši vrhunec 6557') z rudno goro Hüttenbrško (2900') pa z drugimi panogami, v katerih kopljejo najboljo Koroško rudo (Lelinska gora 5176' itd.); na južnem koncu imajo Dekše 3627', visoka Varta nad Grebenjem 2487'. Za Obdanskim klancem (1754') vleče se proti jugu pomejni hrbet Št. Lenarških (glavni del gnajsovih) primerno 4000' visokih gor z vrhunci, ki se vzdigujejo tudi nad 7000' (Gostin 7290', Sturmkogel 6809', Gröstenberg 6744', Junek 4460', Bäröfen 5436' itd.); paralelno drži ž njim spojeni gozdnati Golovec (naviši vrhunec 6759') čegar najnižji odrastek, vrh Sv. Magdalene, je še 3202' visok (nad samo Dravo).

b) Notranji zasebni skupki pragorni so od zahoda proti jugu: pomejno, čuda lepo pogorje Vogliško, razprostirajoče se med dolinami rek Bele, Izele in Drave od Vel. Zvona, je zloženo iz bliščnika, (in iz okolnih kloritnih in apnenčnih škrlinikov) in ga je moč preiti skoro samo po Izelnem klancu; izmed vrhuncev ima Pecek 10.332' (južni lednik) in na južnem koncu Ceten 7842'. Skupek Kreutzekskih gor (bliščnik, najviši vrhunec 8534') med Belo in Dravo spojen s prejšnjim pogorjem in neprehoden. V Zadravji je skupina Staffberška (najviši vrhunec 7016') tudi iz bliščnika, in bogata železne rude; za jezerom Milstatskim je Milstatska planina (najviši vrhunec 6630') med Kamnico in Jezero (bliščnik). Ambrška planina, 5790', med Dravo, Milstatskim jezerom

in potokom Trebenjskim (Treffenbach); daleč vidljiva, lepa Visoščica, vzdigajoča se nad jezerom Osojanskim, z vrhuncem, visokim 6627'; Kneževovaška planina med zgornjo Krko in Zabrdcem, spojena s planino Bukovsko: najvišji nje vrhunec (na zahodu) 6768'; njej nasproti Št. Vidška planina, z vrhuncem Scheebaurom (4147'); alpa Krška med rekama Krko in Vinico (najvišji vrhunec Holm). Vse te planine so iz bliščnika, nekaj tudi iz glinatih škrlinikov. —

2. Južno tretjino zemlje pokrivajo tla južnih apnenčnih Alp, ktera se popolnoma razlikujejo od osrednjih in severnih pokrajin.

a) Gore Možiške (Miesgebirge) (imenovane od Štajerske strani tudi Ljubeljske, od Kranjske pa Kamniške planine) narejajo zelo lepo visočino na jugovzhodnem koncu dežele (pokrivajo kakih 16 □ milj), v njih se razprostira na vse strani obilo poprečnih dolov.

Osredek mogočnim tem goram je zložen iz dolomitov in iz apnencev, jurskih in triasnih, ki se spenjajo do 8000' visoko, napravljaje prostrane planinske ploščadi, slemena in vrhunce, pred katerimi stojé na severni strani (med Kaplo in Možico) dolomitne planine in vrhi, z vršiči iz pisanega laporja (argila maga) in školjčnega apnenca, povežaje se naravnost v ravan okol Dobrle-vasi; kraj med dolom dolnje Možice in med Dravo pokrivajo, kakor lepo predgorje, gozdnati griči in planine zložene iz glinatih škrlinikov, ki sestavljajo tudi okoli Dobrle-vasi nizko gričje. Notranji planinski apnenčni svet, ki spada prav za prav k Karavankam (poglej niže) in ki krije v sebi, kakor leté, dokaj svinčene rude (v tako imenovanih lapornih Rabeljskih skladih), je primerno 5000', in najvišji njegov vrhunec Peca (6678') visok; pomejni hrbti in planine so primerno 6500', najvišji njih vrhunci pa, nahajajoči se sploh v južnem kotu zemlje, tudi čez 8000' visoki (Storžič 6738', Grintovec na Kranjskih tleh, najvišji vrh vsega pogorja, 8145'; Kočna 8058'). Sedla po 3000—4000' visoka; cestni prehodi na Kranjsko (čez sedlo „Jezerske gore“, 3802', pa čez dol reke Kokre) in na Štajersko (čez sedlo „Tolstega Vrha“) so dosti lehki.

b) Krajina med zgornjo Dravo, Belim Jezerom in reko Belo na severu in Zilo na jugu, katero zovejo obče: Alpe Zilske, je eno samo mogočno pogorje.

Tu nareja školjčnati apnenec široke travne ali gozd-nate planote, kljukasta slemena in 6—7000' visoke vrhunce, katerih južne strani so sestavljene poglavitoma iz pisanega peščenca, severne iz pisanega laporja (Rabeljskih skladov); v njih se koplje na obširno izvrstna svinčena ruda. Celi hrbet (8 milj dolg in 1—2 milj širok) se vzdiguje više nego segajo lesi, in na njem kipé v nebo 6—7000' vrhunci. Najviši Lešanski Vrh 8497', Juk 5958', svrž Reifkogel 7470', Gradišče 6450' in za Rutiškim razstopom, v katerem so same plavilnice za svinec (Pliberk 2814), mogočna planina Dobrač, visoka 6816'. Prehodi iz Zilske doline k Dravi in v visoko podolje reke Bele držé se navadno subih žlebov; taki prehodi so: od Kotoč k g. Dravberku, od Št. Mohorja na Višprijane v Greifenburk, od Čač na Pliberk v Belo itd.

c) Nasproti Zilskim planinam se razgrinja po deželnih mejah za Zilo v podobi mogočnega ozidja apnenčno pogorje, ki se imenuje do soteske Pontabelske v dolini reke Bele: Alpe Karnske, za njo pa in za Poziljem po domače Čanina in Karavanke.

α) Alpe Karnske so sploh niže, visoke so 5—7000', in so sestavljene na Koroški strani skoro iz samih škrilnikov, peščenec in premogovnih apnencev, še-le na vzhodnem širokem koncu bližajo se v svoji sestavi Karavankam. Nad sprelepe, gozdnate, deloma strme rebri teh gor vzdigujejo se gola slemena in ostri vrhunci, ki so dali samo na enem kraji (med Kotočami in Tolmečem na Beneškem) v dolini reke Talmenta izpeljati (čez Plecken 4314') prehodno cesto. Izmed obilo vrhuncev so znani po svoji višini: Gamskofel 6690', Kamna Stena 7950', Polinik 7356', Hochwipfel 6906' in pri vzhodnem koncu Šinavec nad Naborjetom 6396' pa Kok 6048'.

β) Med doloma reke Bele in Zilice stoji še silna pagona poslednjega lednika v južnih Alpah, prostranega Čanina, sestavljena poglavitoma iz dolomita, in na nje se

vzdiguje Višja Gora 8448', Kraljev Vrh 6092' in slavni romarski vrh Sv. Višarje 5646'.

d) Za dolino reke Zile, po kateri drži k Predelskemu sedlu (3642') edina cesta, ki pelje na Goriško, se vzdigujejo 1–3 milje na široko in čez 5 milj na dolgo, kakor mogočno ozidje, prave Karavanke, in spremljajo od Št. Jakoba reko Dravo do Abolič, kazaje povsod navznoter strme rebrí.

Končavši nad dolom reke Tokre (Togernbach) in zgornje Možice razgrinjajo se pred apnenčnim hribovjem Možiškim. Jedro tem goram, vidnim daleč iz Koroškega in Kranjskega, ki sè sključenimi obrisi svojega slemena na obzoru podeljujejo očesu prekrasni pogled, Štajerski in liasni dolomit in apnenec, kterima se pridružujejo na Kranjski strani nad dolom Save Podkorenske, premogovi apnenci in peščenci; na Koroški strani se pa kaže povsod plašč iz pisanega laporja (Rabeljskega) ali iz školjčnega apna in deloma tudi iz pisanega peščenca (Verfenskih vrst).

Te gore se odlikujejo tu pa tam tudi s prelepimi drevnatimi predgorji, v kterih se pridno koplje svinec. Tudi na jurskih apnencih so prostrane, večidel z lesom obrastene planine, vzdigajo se pa na njih tudi gola slemena in goli vrhi; na njih so tudi najvišji vrhunci, kakor planina Švabska 4722', Kamen 5244', Važe 5748', Kepa 6780', Golica 5802' pa nad cestnim klancem Ljubeljskim (4362') v nebo strmeča Begunšica 6522' in slednjič 6630' visoko sleme Košuta. Na školjčnem apnencu in na laporji vzdiguje se Kozinski Vrh (Gänsdorfer Alpe, ali Singer-Berg) 5010', Črni Vrh 5358'; in svinčnati Obir, čegar najvišji vrh dosega 6774', in ki se ozira, kakor pravi ober (orjak) pod se na nizko Podravje, nad kterim stojé še 2–3000' visoki vrhi („na Zili“ 2085' itd.). — Doline v Karavankah so sploh poprečne, in razun dola reke Kokre in Bele (Kapeljske) nič kaj znamenite; prehodi (edini Ljubel, znan po svojih zametih, 4362') so zeló strmi in težavni.

3) Premogovna tvorba, ki je tako popolno razvita na Kranjski strani Karavanek, kaže se tudi na Koroškem, pa še le za Dravo, in sicer ne naravnost v stiku s Ka-

ravankami, in sestavlja tudi tu samo niže planote. K tej tvorbi (formaciji) spada zlasti zapadni najviši del Osojnice, namreč gozdnate planote med Dravo in Vrbskim jezerom in Glino, z vrhuncem visokim 2628', sredi ktere stoji sloveči Vetrinj ali Klošter (Viktring); k tej tvorbi spada dalje planota med Celovcem in Št. Vidom, nad katero se vzdiguje vrhunec Št. Urh še 3570' visoko, in ki ima na zadnji svoji panogi ali rastliki razvaline Krnskega grada. Premogove tvorbe je slednjič tudi nizko brezimeno pogričje, ki se razprostira okoli Velkovca pred Svinjsko planino (1430'), in ki udobiva še le za Grebenjem izgubivši se s to planino povišeno po nji, nad Labodom gorsko podobo, kjer ima vrhunec Visoko Varto — 2417', Vrh Sv. Trojice nad Labodom pa 1694'.

4) Vzhodni del Osojnice, samo lepo pogričje, je že svet tretjegorni (Žihpolje 2026'), ki se razprostira še na nasprotni strani Drave med Mohličami (Möchling) in Tihojem. Tretjegorna tvorba, ki pokriva še dosti velik prostor na Koroškem, obstaja tu poglavitno iz sladkovodnih apnencev, peščencev in obdelovalnih glin (neogen tvorbe), med katerimi se nahajajo tudi tufi, tako imenovani gosavski skladi in apnenci kredne tvorbe. Iste kamenine ali gornine in zlepljenci sestavljajo tla vseh dolin, po katerih se pretakajo večje reke; zlasti jih je najti po obrežji zgornje in zdoljne Drave, Zile, Bele in Zilice, po dolinah Dolske Bele (do pod Vel. Zvon) Jezernice, Malte in gornje Motnice (Bistrice) pa v dolu Olze ali Srebrnega potoka (ob srednji Krki so eoceni) in po celi Labodski dolini in segajo celó v dolino srednje Možice. Povsod tod so že začeli kopati rujavi premog, večji del med opokami in lupljenci.

5) Diluvialne naplavljenine sestavljajo slednjič male ravnine v deželi okoli Dobrlevasi (Junsko dolino), Grobniško polje (Krappfeld ob obeh straneh dolnje Krke pod starim Dvorom), Gosposvesko polje pri Št. Vidu (Saal-ali Zollfeld), in Turje (Lurnfeld) med Beljakom in Osojnico po obeh bregih Drave. Ravno tako pokrivajo dolino gorenje Možice okoli Črne (Schwarzenberg) in Preval. Naplave aluvialne nahajajo se zlasti pogostoma ob dolnji

Glini in Krki, pa po obrežji notranjih jezer in delajo tudi močvire in mlake, v katerih se je napravila in se še napravlja stara šota. (Zastran visokosti teh krajev glej vode).

II. Vode.

Koroška kaže, kakor v goropisnem, tako tudi v vodopisnem oziru nekako celoto. Čez 98 % dežele spada k pomorju ali povodju Črnega morja, in sicer posrednje k Savskemu porečju, neposrednje pa spada 79 % tega k porečju Dravskemu. Domači pritoki reke Drave (razun edine Labode in enega pritoka reke Motnice) izvirajo v deželi sami in v sami deželi izlivajo se tudi v Dravo. Čez deželne meje tečete samo potok Kokra od sedla Jezerskega vrha na Kranjsko (naravnost v Savo) s porečjem velikim kakih 0·9 □ milj, pa na sev.-zap. reka Bela s porečjem velikim 1·5 □ milj, ki teče od Žabnic v okraji Trbiškem proti jugo-zapadu narejaje nekoliko dolin v Talment, tako da spada ta del Koroškega k povodju jadranskega morja. V Muro pa teče proti severju potok Blatnica s porečjem kakih 0·3 milje velikim. Spada tedaj 177·5 □ milj deželnih tal k porečju Drave, ktera pa kaže v svoji sestavi zarad kratkosti južnih pritokov nekako enostranost.

1) Dravi sami je v deželi dolgost 19·3 avst. milj, širokost 120—480', globokost 3—42', pad 50' na 1 podolgo miljo: med gornjem Dravberkom in Beljakom 440', med Beljakom in dolnjem Dravberkom 470'; soteski ste pri starodavnih trdnih ključih Koroške dežele, gornjem in dolnjem Dravberku; zavoj in soteska je pri Sachsenburku, močvirje v Junski dolini itd. Nje dolina ima do Beljaka gorsko podobo, niže je prostranejša, da-si ima reka zdaj na levo zdaj na desno vedno visoke bregove. Podravje imenuje se do Sachsenburka gornje, do Beljaka dolnje Podravje, od Rožeka do ustja Železne Bele Rož (Rosenthal), niže do Laboda Junska dolina, pri Beljaku Turje. Po celi reki plavajo samo plavi, vožnja z ladijami se začinja še le pri Mariboru na Štajerskem, da-si bi jo lahko naredili vsaj do Beljaka ladijam pripravno, kar bi bilo na veliko korist deželi; pa zastonj se je poganjala do zdaj za to stvar Celovška kupčijska zbornica. Tik Drave stojé: gornji Dravberk 1910' visoko, Greifen-

burk 1810', Sachsenburk 1704, Špital 1689', Paterjon 1521', Beljak 1481', Svetna-ves (Weizelsdorf) 1366', Križentaver (Kirschentheuer, blizo Borovelj) 1306', doljni Dravberk 1097'; v ravninah in v pogričji Podravskem (na tretjegornem novem naplavu (Klanče) pri Dobrli-vesi) 2234', Holm 1916', Gornje Libuče (nad Pliberkom) 1168' Velikovec 1430'.

2) Pritoki Dravski so na levi strani precej dolgi in vodnati; scejajo se bodi z lednikov ali se živé iz neštevilnih gorskih virov in potokov; so pa zarad naglega pada prave bistrice ter po tem takem niso za ladije, vendar po obilnosti naglo deroče vode imenitni za narodno gospodarstvo. Po njih dolinah živi večina prebivalcev Koroške dežele, tako da spadajo one k najbolj ljudnatim krajem na desnem bregu Koroškega. Pritoki so skoro vsi (razun Zile, Kapeljske Bele in Možice) kratke gorske bistrice (s tekom 1 ali k večemu 2 milj dolgim), njih doline so tedaj tudi kratke, so pa, ker njih gore imajo obilo svinčene (in železne) rude, po nekih straneh sila važne za narodno gospodarstvo.

3) Največi pritoki na levem bregu so:

a) 10 milj dolga Bela, vodnat odtok lednika Pasteričjega, s krasnimi slapi svojih pritokov (slap Leiterbach je v treh pragih 200' visok, Kosniški slap in brizgalec tudi 200', Devičin Skok in slap Cirkniški pri Dolah 600'); pad jej je 350' na 1 podolgo miljo. Izliva se v Dravo pod Sachsenburkom. V nje dolu ima Sv. Krv (Heiligenblut, romarski kraj pod Vel. Zvonom in eno izmed najviših prebivališč v Avstriji) 4114', Bela sama ima tam 3950', Dole pri Beli 3249', Zagorica (2958 pri Beli) 3661', Vogliče 4411' (pri Beli 2700') Lainach 2721', Gor. Belane 1992', Malnice 3036'.

b) Jezera, z lednika Hafnerspitze, 6 milj dolga (sè slapoma Fallbachom in Gössfalom) in s padom 3337' (556' na 1 miljo); največi nje pritoki na desnem bregu so: Malta (od Ankogla) s krasnim slapom potoka Lesnega, in na levo v obrtniškem oziru zanimiva Kremca in potok Radetinski (Radenthein) ali Kamenica, ki živi veliko jezero Milstatsko. V Jezerni dolini stoji Rennweg

(pod Kačberkom) 3405' visoko, Ljubno 2562', Sovodenj 2172' (v dolu potoka Kaškega), Št. Peter 3600'.

c) Potok Trški (Feldkirchen), narejaje veliko jezero Osojansko sè spomina vrednim potokom Trebenjskim.

d) V élika Krka, glavni domači pritok reke Drave, izvirajoča pod Königstuhлом iz planinskih vodnjakov s (v geologiškem oziru) zanimivo in gor. Belski podobno podložno dolino, s 2' široko sotesko pri St. Trgu, sè zavojem pri Medvodah in s prostranimi močvirji v svojem dolnjem teku, je 16·3 avst. milj dolga, široka pod Št. Janžem 50—80' in pada primerno po 20'. Kotlina tretjegorna (tretjetvorna) pod Starim Dvorom se imenuje Grobniško polje (Krappfeld). Izmed nje desnih pritokov odlikuje se edina vodnata Glina (Glan), prihajoča od Kostanja iz bliščenika, dolga 7 milj, s potokom Vinico na levi in z Blatnico (na njej Blatni grad) pa Glinico, ki je odtok jezera Vrbskega na desni strani; na levem bregu teče v Krko Bistrica ali Motnica (pri Medvodah) Olza in Gorčica. V dolini reke Krke stojé: Stari Dvor 2245' visoko, v dolu Motnice Breže 2015', Celovec 1407'.

e) Laboda ali Labodnica (Lavant) teče po dolini enacega imena (ki je najširji, najtoplejši in najrodovitniši predel na Koroškem), je 6 milj dolga, prihaja iz Štajerskega od planine Št. Venceslavske z majhnimi pritoki. V nje dolini stoji Reichenfels (na sami meji) 2022', Št. Lenart (stolp) 2302', Volfšberk 1519', Št. Andraž 1418', Št. Pavel (stolp) 1196', Labud 1100' visoko.

4) Na desnem bregu je:

a) Pervi važni pritok Bela (Paterjonska) ali Reka z malim jezerom Belim; je največi desni pritok Dravni.

b) Zila nareja ravno in krasno podolžno dolino, ki se imenuje nad Kotočani Lešanska niže gornja in dolnja Zilska dolina, in je 12 milj dolga in pri ustji čez 100' široka. Nad Podrtjem (Schütt) ima znamenite brzice in grozno skalovje, ki je postalo leta 1348, ko se je utergal Dobraški vrh ter pokrila tu dva trga in 17 vasi. Pritoki njeni so: Višprijanski potok (Višprijani 2454') na levo, na desno pa Zilica od Višje gore, in Blatni potok, ki nareja soimeno jezero ali boljše

soimeni močvir. V Zilski dolini stoji Št. Lavrenec (najviša Koroška naselitva) 4398' visoko, Št. Jakob 2704', Kotoče 2296', Muta 2273', Št. Daniel 2233', Št. Mohor 1913', Drolje 1825', Št. Lenart 1561', Bistrica 1701'. V dolu Karnalskem stoji Naborjet 2177' visoko, v Zilični dolini Rabelj 2885', Žabnica 2412', Trbiž 2365', Potabelsko sedlo 2479'. —

c) Pod Zilskim ustjem je (razun Ljubljice, ki priteka z Ljublja, in potoka Borovskega) prvi veči pritok Dravski reka Bela (Železna ali Kapeljska Bela) dolga tri milje, ki prirodno meji z dolinama svojih pritokov Lipena in Obiršice, Možiške gore in Karavanke; potem pride majhen in neznamen potok Peč pa zaradi svoje gospodarske in geološke važnosti glasovita Možica, dolga 4 milje, ki se steka prijemši Štajersko Misliino (Missling), izlivajočo se vanjo od Slov. Gradca pod dolnjim Dravberkom v Dravo. V dolinah tega planinskega sveta stoji Celje (za Obirom) 2925' visoko, Kaplja 2150', Pliberk 1140'.

5) Jezer je na Koroškem sila mnogo; delé se pa na dve skupini, ki se odlikujete po začetku in važnosti. —

a) Jezera planinska napolnujejo visoka korita, ki se nahajajo zlasti na Turah pod glavnim grebenom med razrastki, na začetku poprečnih dolov, in ki jim je podoba nekakih nepopolnih dolin (kakor na Višnih Tatrah, v Šumavi in drugod v Alpah). Ti vodnjaki (plesa) dobivajo vodo iz virov in manjših potokov in bivajo sami izvor potokom in rekam, spreminja se jim pa po nanosu gorske prodine velikost, število in globokost. V porečji Bele so skoro vsi potoki jezerski; med jezери se odlikujejo, bodi si po velikosti, bodi si po divji in krasni okolni prirodi jezero Črmino (nad Sv. Krvjo), jezera Cirkniška (nad Dolami), kotlu podobno in črno jezere nad Kolbnico. Na vrhovini reke Krke nahajajo se (5470' visoko) jezera Turska, na virji Gorčice Divje jezero, na virji Labodnice jezero Labod, 5890' visoko. Tudi Karnske alpe imajo nekoliko tem podobnih jezer. —

b) Jezera nižinska ali v nižavi niso tako pogostoma kakor pogorska, so pa prostranejša. Ta so postala v poznejši geološki dobi po premembah v sestavi

jurskih in premogovih apnencev (ko se je povzdignil osrednji pas Alp). Vsa ta jezera se nahajajo v podolžnih dolih in so vsa rečna; globokost jim je različna, niže njih obrežje biva blatno. Veča jezera so:

α) Belo jezero, katero nareja reka Bela (2190'), dolgo 3 ure, široko $\frac{1}{4}$ ure pa na zahodnem koncu blatno. (O njegovi geološki važnosti poglej zgoraj).

β) Milstatsko jezero (1900') se prostira pod gozdnatimi ploščadmi planine Milstatske 3 ure na dolgo in $\frac{1}{2}$ —1 ure na široko; je 900' globoko in ga imajo za najlepše na Koroškem. —

γ) Osojansko ali Oževansko jezero (1543'), je dolgo $2\frac{1}{2}$ ure, ima visoke in lepe bregove, ki dobivajo posebno lastnijo po prestari opatii Osoje (Ossiach), stoječi na južnem rtu.

δ) Zabrdsko jezero v dolini potoka Trebenjskega.

ε) Vrbsko ali Celovško jezero (1400'), dolgo 2·3 milje, primeroma 635° široko, globoko 45°. Razprostiraje se v ravni potezi med Celovcem in Beljakom poleg najvažnije ceste in tako važne železnice, v tem ko se po njem vozijo parniki ter ga obdajajo ljudnati kraji, bogati na premogu in na šoti, ima to jezero veliko znamenitost v narodnem gospodarstvu Koroške dežele. —

ζ) Na tretjegornih tleh nahajajo se tudi še na sev. vzhodu jezera v porečji rek Gline in Krke pa na jugu množica jezerc (ples iztočnih in rečnih), na priliko: Plesišče (1750' visoko, južno pod Vrbo), Hodiško pleso in druga. —

η) Blatsko jezero (Faaker-See) za Dravo, tudi na tretjegornem svetu, ima lepo okolico, toda močvirna je.

III. Podnebje.

Podnebje Koroško je zbog visoke in centralne lege cele dežele, zbog prostranosti gozdov in orjaških snežnikov in lednikov po mejah in po notranjem, pa zbog prostranosti pragornih tal, sploh mnogo ostrejše nego podnebje sosednih dežel, ki so bolj nizko položene.

1) Primerna ali srednja letna toplota sega po dosedanjih zapisih v deželi (na 18—20 mestih) najviše do

6° R., kar je toplota severnega Českega, katero leži 4° bolj proti severju.

a) Severne doline zaklonjene proti zahodnim (tu zlasti mrzlim) vetrovom pa odprte poldnevnu solncu in južnim (če tudi v deželi zaradi pogorja, ki gradi deželo proti jugu, precej redkim) sapam, so najtoplejši kraji na Koroškem. Njih srednja letna toplota iznaša 5·5—6° R. in se razdeljuje precej somerno na celo leto. Gornje Belane v dolini reke Bele, 2011' visoke, imajo +5·34° prim. letne toplote, Ljubno (nad Sovodnjem) skoro +5·4°, Stari Dvor +5·41° R.; Št. Pavel v Labodski dolini, ktera je najtoplejša Koroška pokrajina, +5·97° R.

b) Osrednjemu pogričju in osrednjim ravnim, na ktere bolj pritiskajo vetrovi in dežji (zlasti zahodni in severni) iznaša v kljub razmerni nižini in prirodni gorkoti tal, najviša srednja celoletna toplota samo +5·6° R. Celovec ima +5·61°, Vrh pri Št. Vidu 3301' visok še +5·28°, Št. Jakob (pri Krki) +5·17° R. V dolnji Zilski dolini imajo Dropolje +5·50°, Višprižani +5·045° srednje let. toplote.

c) Na severni strani Karavanek in Možiških gor pa po njih nižemu podgorji in njih dolinah stopa srednja letna toplota samo do +5° R. visoko (najnižja opazovalnica na Obiru, Obir I. 3879' visoko, ima +5·01°, Žabnica +4·91°); tudi v gornji Zilski dolini pa v gornjem Podravji ne sega srednja letna toplota više (v Št. Jakobu +5·26°, v Sachsenburku +5·3° R.).

d) Na najvišem Zilskem (v Lešanih) pa po viših krajih severnih dolin in v njih poprečnih dolih stopa srednja letna toplota samo nekoliko čez +3° R. (Št. Lovrenec ima +3·38°, Št. Peter pri najgornjši Jezernici +3·25° in Sv. Krv +3·02°, Malnica pa še +4·50°); to letno toploto imajo tudi više planote v deželi (4000—5000' visoke) zlasti na apnencih (opazovališče (Obir II. 5001' vis. ima še +3·26° R.).

e) Kraji, ki se spenjajo nad 6000', imajo v obče +0·0° R. srednje letne toplote (Obir III. 6462' visoko ima je +0·12° R.).

2) Krajnosti dnevne toplote so po vsi deželi precej znatne; po (celo) letnem premeru iznaša jutranja toplota v Starem Dvoru +2·78°, v Št. Pavlu +3·52°, v Celovcu

+3·48°, na Obiru I. +2·66°, v Št. Petru +1·84° v Št. Lovrencu +1·05°, na Obiru II. +1·86° R.; toplota poldnevna na omenjenih mestih: +8·56°, +8·72°, +9·56°, +9·85°, +6·40°, +7·47°, +7·33°; večerna toplota: +4·92°, +5·34°, +4·30°, +3·73°, +2·25°, +2·02° in +2·33 R.

Krajnosti letne toplote niso velike; toplota je precej primerno razdeljena na celo leto in na letne čase, kar je treba zlasti temu pripisovati, da na Koroškem mnogo dežuje in da je dežela od vseh strani zaprta. V Starem Dvoru biva najviša toplota +21·0° R. (julija meseca), najnižja —13·9° R. (decembra); v Št. Pavlu +22·0° pa —12·0° (decembra); v Sörgu (nad Št. Vidom 2466' visoko) +21·5° pa —12·0° (novembra); v Celovcu +24·2° pa —15·2° (julija in decembra); na Obiru I. +24·0° pa —11·0° (julija, decembra); v Št. Petru samo +19·1° pa —12·1° (julija, decembra); v Št. Lovrencu +21·4 pa —13·3° (junija pa marca); v Dropolji +23·2 pa —12·2 (avgusta, januarja); na Obiru II. 22·0° pa —21·0 (avgusta, marca); na Obiru III. +22·0° pa —20·0° R. (avgusta, marca). Najtoplejši mesec biva navadno v celi deželi juli, najmrzlejši na severji že december, kedaj celó november; na jugu javlja se dvoji minimum: decembra in marca meseca. Januar in februar bivata zlasti v severnih dolinah po padlem snegu mirna in jasna. V Starem Dvoru ima najtoplejši mesec juli +12·63° R., najmrzlejši december —3·35° R. prim. mesečne toplote; v Št. Pavlu juli +14·23° R., december —5·75° R.; v Celovcu pa +13·97° pa —7·45° R.; v Št. Petru je avgust najtoplejši +10·52° R. in november najmrzleši —3·15° R.; v Št. Lovrencu ima juli +10·65° pa november —3·52° R.; na Obiru juli +7·79°, november —6·03° R. Kakor se vidi, kažejo osrednje ravnine največo toplotno razliko.

3) Letni časi so precej enolično razdeljeni po deželi. Zima trpi skoro v celi deželi (celo v Labodski dolini) po štiri mesece (od novembra do marca), v južnih gorah tudi po pet mesecev (od novembra do aprila); ne biva pa v obče tako huda kakor je dolga; kajti dolgi snegovi in zavetje dolin jo delajo voljnjšo: v širjih dolinah (tudi v Labodski) pa na osrednjih ravnih biva ostrejša. — V Starem

Dvoru ima -1.68° , v Št. Pavlu -2.07° , v Celovcu -3.08° , v Št. Petru -3.61° , v Št. Lorencu -2.22° , na Obiru III. -4.89° R. primerne toplote (na obeh poslednjih mestih je zima petmesečna, v Št. Petru pa v Št. Lovrencu si je zelo enaka). —

Pomlad trpi navadno tri mesece, na južnih (ne pa na severnih) viših ploščadih samo po dva meseca; pomladno vreme je sploh zelo nestanovitno. Omenjeni kraji imajo to-le srednjo pomladansko gorkoto: Stari Dvor $+5.42^{\circ}$, Št. Pavel $+5.45^{\circ}$, Celovec $+6.16$, Št. Peter $+5.20^{\circ}$, Št. Lovrenec $+5.12^{\circ}$ (samo aprila in maja), Obir III. -0.82° R. (samo aprila in maja). —

Poletje trpi povsod po tri mesece, je vse tri mesece enako in voljno (po velikih dežjih junija meseca.) Srednje poletne gorkote imajo: Stari Dvor $+12.57^{\circ}$, Št. Pavel $+13.61^{\circ}$, Celovec $+13.80^{\circ}$, Št. Peter $+9.73^{\circ}$, Št. Lovrenec $+9.91^{\circ}$, Obir III. $+7.50^{\circ}$ R. —

Jesen biva povsod po deželi primerno toplejša od pomladi; jesen je suha, pa navadno kratka (trpi po 2 meseca) in povsod precej enako topla. Nje primerna toplota iznaša v Starem Dvoru $+8.42^{\circ}$, v Št. Pavlu $+8.70^{\circ}$, v Celovcu $+8.86^{\circ}$, v Št. Petru -5.54° (skoro kolikor spomladi), v Št. Lorencu $+5.80^{\circ}$, na Obiru III. $+2.11^{\circ}$ R.

4) Tiščanje zraka biva po notranjih krajih okoli $320'''$ (minimum marca $310'''$, maksimum decembra $327'''$), tiščanje soparov ali par $3'''$ (minimum decembra $0.3'''$, maksimum julija $7'''$), srednja letna vlažnost 80 (minimum junija 28).

5) Obilnost padavine prihaja odtod, ker ima dežela Koroška centralno in visoko lego v Alpah, ker se odlikuje z mnogimi gozdi, in leži razmerno bolj proti jugu iznaša pa po srednji primeri po $34.45'''$ na leto.

a) Pada pa pomladi primerno $98.49'''$ dežja in snega; po letu $140.40'''$, jeseni $128.52'''$, po zimi $50.79'''$ dežja in snega, ali po 23.6, 33.6, 30.7 in 12.1% vse padavine. Koroško spada toraj pod pas poletnih dežjev.

b) Najmanj dežuje v severo-zahodnem kotu dežele (v Labodu) t. j. med $20-25''$ v Starem Dvoru $25''$, v Št. Pavlu $24''$); v porečji Krke pa v Junski dolini biva pa

davine 25—30'' (v Št. Jakobu pri Krki'', v Lincu 27'', v Labudu 28''); v celem gornjem in srednjem Podravji, v doljnem porečji Bele in Jezere, v gornjem Zilskem, po sredi zemlje in pod Možiškimi gorami med 30—35'' (v Zagorici 30'', v Belanah 33'', v Sachsenburku 34'', v Lešanskem Št. Jakobu 32'', v Višprijanih 34'', v Celovcu 35'', v Pliberku 35''); v podnožji severnih lednikov biva po 40—45'' prim. letne padavine (v Št. Petru 40''), v Karnskih Alpah in Karavankah zlasti na jugu čez 59'', (v Črnem 52'', v Dropolji na dolnjem Zilskem 56'').

c) Dni s padavino biva na leto premeroma po 124, največ v Št. Lovrencu 143 pa v Dropolji 135; v Gornjih Belanah jih biva 126, v Št. Pavlu 126, v Št. Petru 121, v Celovcu 117, v Starem Dvoru 114. — Snežnih dni biva v celi deželi po 35 na leto, največ v Zilskem (v Št. Lovrencu 76, v Dropolji 47); v Gornjih Belanah 45, v Št. Petru 38, v Št. Pavlu 29, v Celovcu 25, v Starem Dvoru 23. V Št. Lovrencu, kjer sneži razun mesecev junija in oktobra skoro celo leto, biva največ dni sè snegom meseca novembra (18), kakor sploh v celi deželi; pa tudi maja meseca mete sploh po celi deželi.

6) a. Megle so navadne po vsem Koroškem. Največ na leto jih biva po severnih in južnih dolinah in po sredi zemlje (v Starem Dvoru 20, v Celovcu 68, v Št. Lovrencu 31; najbolj visoko na severji so sila redke (v Št. Petru samo 16 na leto).

b) Nevihte (viharji) pritiskajo večidel na notranje kraje, v tem ko so jih više pokrajine navadno proste. V Celovcu jih biva po 33 na leto (največ junija), v Dropolji 28 (v Št. Lovrencu pa samo 9), v Št. Pavlu in v Starem Dvoru po 23, v Gor. Belanah 10, v Št. Petru samo 7.

c) Toča pobija najbolj pogostoma po južnem koncu zemlje, zlasti po Zilski dolini (okoli Št. Lovrenca po 10krat, okoli Dropolja po 5krat na leto) pa po notranjih krajih (okoli Celovca in Gornjih Belan po 3krat), najmanj po severnih pokrajinah (v Št. Pavlu 0·83, v Starem Dvoru po 1·40, v Št. Petru samo po 0·33krat).

7) V severnih dolinah vlečejo večidel severni vetrovi v Starem Dvoru po 39, v Št. Petru po 38 dni na leto),

pa južni (po 20—30 dni na leto); po sredi zemlje pa po vsih podolghih dolinah, ki držé od zahoda proti izhodu, premagujejo močno zahodni pa vzhodni vetrovi (v Celovcu po 41, v Št. Lovrencu po 48 dni na leto). — Slane padajo po vsi deželi že septembra in kedaj celó maja meseca. — Plazi so pogostoma na Karavankah pa na Zilskih Alpah (toda samo na južni strani po južnih vremenih); bolj redki bivajo na severji.

IV. Prirodine.

1) Rastlinstvo ima v občé srednje-evropske last-nije z lastno alpsko odliko. Tla z rastlinjem segajo po južnih straneh vselej po 150—250' više nego na severnih brežinah. Pšenica in debeljača ali turšica rodi samo po naj-nižih krajih (1000—2100' vis.); v severnih dolinah pa tudi više (okoli Zagorice do 3400', toda malokod); rž do 3000' visoko, oves do 4600'. Gozdi listovci rastejo do 5200' (bukovje samo do 5000'); bockovje ali drevje hojevo do 5900' (na južni strani celó do 6200'), cretje do 6400', planinske rože do 6600'. Meja večnega snega začenja na južni strani 9100', na severni 8900' visoko; ledniki ne se-gajo na Koroškem (zbog položnosti na jug) pod 6000'.

2) Živalstvo ne odlikuje se v ničem od občéne svoje podobe v alpskih deželah. (O kopianinah poglej niže).

3) Rudnice (mineralni vrelci) pa toplice na-hajajo se po Koroškem poredkoma. Najčesče so slatine ali kiselice, zlasti v dolini Labodski (v okrožji Št. Lenart-skem 4, v okr. Volfsberškem 3). Najbolj znane so: želez-nata kiselica v Prebeli pa kiselice pri Št. Lenartu, v Do-bravi (blizo Volfsberka) in v Beli (blizo Železne Kaplje, 4° R., s toplico 7° R.). V Toplicah pri Beljaku so dvojne toplice, ki imajo po 21° R. in katerih voda je nekoliko apnata in kremenata. Višprijanski vrelci imajo v sebi de-lov premogovih, žepenih in železnih.

V. Prebivalci.

Leta 1857 se je štelo na Koroškem vsega ljudstva 332.456 glav; in ker se je našlo, da iznaša srednji prira-stek po 0.589‰ na leto, zato sme se deti število prebi-

valcev na Koroškem konec leta 1864 na 349.047 duš. Domačih prebivalcev bilo je 1856. leta 324.325 glav = 97.6% (od teh jih ni bilo pri domu 37.189 = 11.1%), bivajočih tujcev 45.320, to je, 12.4% vseh prebivalcev.

1) Ljudnatost je kazala 1857. leta 1844 duš na 1 □ m. avst. (najmanjša ljudnatost za Solnograškim, Tiroljskim, Dalmacijo in Granico). Prihaja pa to od tod, ker je na Koroškem premalo rodovitnega in preveč pustega gorskega sveta, ter pomanjkuje dovoljne hrane; tudi so temu nekoliko krive nekatere posebne šege v društvenem in rodbinskem življenju na Koroškem.

a) Izmed 28 političnih okrajev (kantonov) so prav po naravnem pravilu najbolj ljudnati tisti, ki se prostirajo po rodovitem in toplem Podravju, po dolnjem predelu Zilske doline, po Turji, po Grobniškem in Gosposveškem polju pa po Labodski dolini, tedaj po okrajih, v katerih je obrtnost in rokodelstvo doma, ali ki leže okoli historičnih deželnih središč. — Okraj Rožeški ima 2999, Celovski 2989, Beljaški 2988, Velkovski 2975, Št. Vidski 2722, Pliberški 2698, Št. Pavelski 2681, Voflsberški 2579 in Podkloštarski 2544 prebivalcev na 1 □ miljo.

b) Njim se bliža gledé ljudnatosti okraj Dobroloveški v Junski dolini z 2380 ljudmi na 1 □ m. pa dolina srednje Krke in Gorčice, to je, Starodvorsko z 2294 pa Svinjsko z 2095 prebivalci na 1 □ miljo.

c) Sredno ljudnatost Koroške dežele kažejo še: okraj Špitalski s 1934, Trški s 1924, Št. Lenartski s 1762, Borovski s 1707, Št. Mohorski s 1528 in Brežki s 1522 prebivalci na 1 □ miljo, ali pa drugače: dolina in pogričje okoli Glinice, del gornjega Podravja, dolina srednje Krke, Zile in gornje Labodnice, to je, kraji, ki se z Borovsko okolico vred odlikujejo v obrtniškem oziru.

d) Najpustejši kraji (pod 1000 preb. na 1 □ miljo) so: dolina in planina okoli gornje Jezere, ali okrožje Sovodenjsko s 680 preb. na 1 □ miljo, zlasti pa visočina okoli Belske doline (okraj Beljanski s 671 in Vogliški s 607 preb. na 1 □ miljo), v tem ko imajo notranja Krška in Zilska dolina pa predgorje gor Karavanek, da-si naklonjene na sever ali čez 1000 duš na 1 □ miljo (okrožje

Krško 1410) ali to število vsaj skoro dosegujejo (Kapeljski okraj ima 980, Kotoški v gornji Zilski dolini 943 preb. na 1 □ miljo). Vogliški okraj je sè sosednim Materškim na Tiroljskem (s 483 preb. na 1 □ miljo) najpustejši kraj v celi Avstrii in v celem planinskem gorstvu. Ker so se pa skoro vsi prebivalci zarad podnebnih razmer in zarad prostranosti gozdov, paš in nerodovitega sveta (glej niže) vselili po dolinah in dolih, zato je videti Koroško kakor dežela z obilnim ljudstvom, kjer se v nekterih dolinah vas vasí drži.

2) Spol. Kar se tiče spola, premaguje, kakor sploh po Alpah, da-si ne za mnogo, ženski moškega. Na 169.602 ženskih pride 154.723 moških ali na 1000 moških 1095 ženskih. Prevaga ženskih je vendar po občnih statističnih zakonih večá v Celovcu in po družih mestih, kjer prihaja na 1000 moških 1205 ženskih, nego na kmetih, kjer prihaja na 1000 moških 1093 ženskih.

3) Doba ali starost. V otročjih letih se je nahajalo leta 1857 na Koroškem 62.757 moških pa 62.473 ženskih) ali 12·02% moških in 11·02% ženskih vsega domač. prebivalstva); 6—14 let starih je bilo 24.219 moških in 24.443 ženskih (= 15·68% moških in 14·41% ženskih); 14—24 let starih 29.431 moških in 32.462 ženskih (= 19·02% moških in 19·13% ženskih); doraslih, to je, 24—40 let starih 35.938 moških in 43.091 ženskih (= 23·23% moških in 25·41% ženskih); 40—60 let starih 34·062 moških in 37.374 ženskih (= 22·01% moških in 22·23% ženskih); čez 60 let bilo je 12.482 mož in 13.211 žen = 7·79% in 8·07% ženskih vsega domačega prebivalstva. V najkrepkejih letih — 24—60 let starih — bilo je toraj 70.000 moških pa 80.802 ženskih = 45·24% vseh moških in 47·64% vseh ženskih izmed domačih prebivalcev.

4) Narodnost. Gledé narodnosti je domače prebivalstvo Koroške dežele, ki je bila nekđaj središče staremu slovenskemu svetu, zbog tisočletne združbe z nemško državo, in zbog silnega ponemčevanja, s katero se je začelo že za Bavarskih in Koroških vojvodov, sedaj po večem nemško.

a) Po uradnem preiskovanji iz leta 1857, na podlagi národnega popisa iz leta 1851 je bilo leta 1857 na

Koroškem: 231.558 Nemcev pa 92.767 Slovencev; toraj Nemcev 71.40‰, Slovencev pa samo 28.60‰ vsega domačega prebivalstva, kar bi se zlagalo sè staršimi števili Šafarikovimi (l. 1842 84.000 Slovencev), Häufnerjevimi od leta 1846 in družimi. Czoernig pa stavi na podlagi popisa iz leta 1851 število Koroških Slovencev (brez vojakov) na 95.735 (Nemcev na 223.489) in Kozler po najnovejših in zelo verjetnih preiskavah na 113.000 duš.

b) Po Kozlerji drži poteza, ki meji narod Slovenski od Nemcev, od jugo-zapada na severo-vzhod in vzhod na te-le kraje: Pontablo (nemško), Modrinjo ves (mešana), Veliko ves (nemška), Doljno Belo (nemška), pa po slemenu D o b r a š k e planine do Toplic (nemške) nad Beljakom; od ondej poleg dolnje Zile do Št. Lenarta in Suhe (nemška) pa nad jezerom Osojanskim do Kostanja (slovenski); od ondukaj drži se poteza v Celovškem pogričji in na polji Gospo-svetskem krajev: Poročic (slovenske), Velikega dola (nem.), Smorovčic (slovenske), staroslavnega Krnskega grada (zdaj nemški) in Gospesvete (slovenska). Tu se zasuče v gore in drži na Varpoves (slovenska), Temanj (slovenske), Št. Gregor, Šmiddorf (nemški), Sv. Urh (nemški), Dekše (slovenske), Knežo (slovenska), kjer stopa najviše na sever na Koroškem. Od ondod bliža se čedalje bolj po Podravji proti jugo-vzhodu in drži na (same slovenske) kraje: Št. Kolman, Št. Martin, Dob in Labod, kjer se zopet zasuče, dosejši Dravo, severo-vzhodno k Soboti (slovenski) na Štajerskem. To razmejenje se zлага malo da ne popolnoma s Czoernigovim. Pa južno od te poteze je visoka pokrajina, ki sega do Zavrha, Bistrice, Žihpolja in Urha in na severo-zahodu pokrajina okoli Velkovca pa do Dobrlevesi mešana (po Czoernigu tako, da premaguje nemščina) ali bolje: prebiva tam ljudstvo slovensko, ki umé in govori tudi nemško (po Kozlerji). Dolina gornje Zilice je pa nemška.

c) Čisto slovenska sta toraj samo dva okraja, in sicer Kapeljski pa Pliberški, to je: jugo-vzhodni gorati kot deže (velik 13.20 □ milj avst.); 10 okrajev na jugo-zahodu in po sredi deže, to je: Trbiški, Podkloštarski, Št. Mohorski, Beljaški, Rožeški, Borovski, Celovski, Velkovški, Dobrloveški in Št. Pavelski, pokrivajočih skupaj 56.19 □

milj avst. ima meševito narodnost; 16 okrajev je čisto nemških, tako, da obsegajo tla nemške narodnosti 120·87 □ milj avst. = 67⁰/₀; tla narodnosti slovenske 69·39 □ milj avst. = 33⁰/₀ te staroslovenske zemlje. V glavnem mestu Celovcu štejejo uradni popisi iz leta 1857 med 9414 domačimi prebivalci 6000 Slovencev pa 3419 Nemcev (to je: 63·70⁰/₀ Slovencev pa 36·30⁰/₀ Nemcev). Židov, ki jih je po notranje-avstrijskih deželah od časov katoliške proti-reformacije in vsled nekdanjih pogostih škofjih grajščin s posvetno oblastjo sploh prav po malem, ni še bilo leta 1854 med domačimi Korošci.

5) Izmed 45.320 duš tujcev, katerih se je leta 1857 v deželi nahajalo, bilo jih je doma v sami deželi 29.886 = 66·0⁰/₀; iz družih kronovin avstrijske države jih je bilo 15.036 = 33·2⁰/₀ in samo 398 = 0·8⁰/₀ vseh tujcev, bilo jih je neavstrijanov. Izmed Avstrijanov bilo jih je največ Štajercev 4787 (Slovencev in Nemcev), pa Kranjcev: 4412 (Slovencev), Benečanov 1869 (Lahov), Goričanov in sploh Primorcev 1083 (Slovencev in Lahov); Čehov bilo je tu 749, Moravcev 246. — Domačih prebivalcev nepričujočih ali iz doma (37.189 = 11⁰/₀ vsega domačega prebivalstva, in sicer 12·70⁰/₀ moških pa 10·35⁰/₀ ženskih) je bilo na družih mestih v domači deželi 29.886 = 86·19⁰/₀, v družih avstrijskih kronovinah (zlasti v sosednih) 4815 = 13·60⁰/₀ in v tujih deželah (večidel na Bavarskem, 15, pa na Turškem, 14) 74 = 0·21⁰/₀ od vseh. To vse kaže, da je prehodnost (premikanje) Koroškega prebivalstva sploh majhna, kar se da iz tega razsvetliti, da je ljudstvo sploh redko in pa doma obrtnije zaslužek dajejo.

6) Vera. Korošci so, kar se tiče vere, zbog zgodovinskih vzrokov skoro sami katoliki. Leta 1857 se je štelo katolikov rimskih 307·642 = 94·86⁰/₀, protestantov Avgsburških 16.666 = 5·14⁰/₀ vseh domačih preb. Helvetskih je bilo 13, zedinjencev 3, pravoslavnih vzhodne cerkve 1. Protestantje so po narodnosti Nemci in Slovenci in so raztreseni po gorah.

7) Stan. Razvrščenje domačega prebivalstva po stanu je dalo te-le številke: neoženjenih moških je bilo 111.945 = 72·35⁰/₀ (vseh moških), neomoženih ženskih 121.893 =

71·87% (vseh ženskih); oženjenih je bilo 37.462 = 24·21% moških, omoženih 37.637 = 22·19% ženskih; vdovcev je bilo 6316 = 3·44% vseh moških, vdov 10.072 = 5·94% vseh ženskih. Bilo je toraj neženitnega stanu 72·0% vseh prebivalcev. Nenavadna ta razmera, po kateri biva na Koroškem po manj porok, nego v katerem koli glavnem mestu Avstrijskega cesarstva, lastna je vsem alpskim zemljam (Švajci, Norvegii in Švedii in se razjasnuje najprvo iz tega, da so kmetije (zlasti med Nemci nedeljive, in da je težko rodovino živiti, nekoliko je pa tudi oprta na starodavne domače šege sosebnosti nemške. Nasledke takih družbinskih razmer kaže pičlo število porok (tudi družin in tretjih) pa pičla množitev prebivalstva po naravnem pravilu.

8) Postopnost (progresija) prebivalstva.

a) Porok biva po 17letnem primerjanju po 523 na 10.000 preb. (toliko, kolikor na Solnograškem in najmanj v Avstrii), ali 1 poroka na 191 prebivalcev (na Českem 1 poroka na 121 oseb); porok biva pa pri Slovencih več nego pri Nemcih in toraj več nego kaže srednje število za celo deželo. Poročujejo se pa več del v 30.—40. letu svoje dobe, v 17 letih poročilo se je 3350, 30—40letih proti 2994 24—30letim (na Českem in na Moravskem ravno narobe), ali primeroma v dobi 31·51 let pri moškem in 26·92 let pri ženskem spolu.

b) Nastopek takih običajev je mala rodovitost ženitev teh: po 17letnem primerjanju prihaja na Koroškem na 100 zakonov samo 382 otrok (na 1 zakon 3 otrok).

c) Po tem samem primerjanju rodi se na Koroškem samo 3018 otrok na leto (najmanj v cesarstvu za Salcburškim), izmed njih biva pa malo da ne polovica nezakonskih (na 10.000 rojenčkov prihaja 3393 nezakonskih ali na 1·9 zakonskih otrok biva 1 nezakonski; največe število v celem cesarstvu izjemši nekoliko največih mest). Zato se rodi pa mrtvih otrok prav malo, 31 na 1000 rojenčkov; dečkov rodi se več nego deklet, na 10.000 deklet 10.496 dečkov. Tudi starost biva visoka. Primerna ali srednja starost Korošcem biva 34·77 let (največa v Avstrii razun na Salcburškem).

d) Umrje pa na 10.000 ljudi samo po 2748 na leto

(najmanj za Kranjskim in za Dalmacijo), umira pa oboji spol v skoro enakem številu: 10.000 ženskih na 10.121 moških; največ ljudi umrje pa še-le med 60 in 80 letom (po omenjenem primerjanji umrje jih izmed 10.000 mrličev 2628 med 60—100 leti, 5 čez 100 let starih). Prirašča toraj prebivalstvo primerno po 0·689‰ ali po 689 oseb na 10.000 ljudi na leto.

9) Kako so ti stanovalci ponaseljeni po deželi, kaže se v teh-le številkah: na Koroškem je bilo leta 1857 samo 11 mest, 27 trgov, 2856 vasi, skupaj še 50.140 poslopji, v katerih je prebivalo 65.326 rodovin. Prihaja toraj na eno rodovino 5·10 oseb (največ v Avstrii za Dalmacijo in za Štajerskim), na 1 poslopje pa samo 1·30 rodovina (kakor sploh v Alpah in med Nemci) ali 6·63 oseb; v 1 naselbini pa, ktere štejejo primerno samo po 17·32 poslopij, ko so zlasti slovenske naselbine majhne, prebiva po 114·84 sosedov (naselbine so najmanje v cesarstvu izjemši Avstrijo nad Anižo, kjer na 1 naselbino 16·66 stanovališč pa po 108·04 sosedov). Na 1 □ milji avst. stoji toraj na Koroškem po 0·05 mest, 0·33 trgov in 8·76 vasi, ali 1 mesto pride na 16·0 □ milj, 1 trg na 6·6 □ milj, 1 vas na 0·06 □ milj. Kakor sploh alpske dežele, ima tudi Koroško malo večih naselbin ali mest. Zato so pa tu občine na podlagi osnove iz leta 1851 tem prostanejše. V celi deželi jih je samo 281, tako, da spada na 1 katastralno občino po 28 naselbin. Zato je ljudnatost občini primerno znatna. Ima sicer samo 1 občina, Celovec, čez 10.000 prebivalcev (13.479), izmed družih pa imajo 2, vas Rožek pa trg Trg, čez 5000 (5298, 5147); 2 vasi, Pliberk pri Beljaku pa Bokova pri Trgu in 1 trg Gornje Belane čez 4000. Deset občin: Vrba (pri Rožeku), mesto Breže, mesto Beljak, vas Bokstaje (pri Beljaku), vas Steindorf (pri Trgu), mesta Strasburk, Sovodenj, Vofsberk pa vasi Straja-ves (pri Podkloštru) in Št. Juri (pri Št. Vidu) ima pa čez 3000 duš. Čez 2000 duš ima 20 občin, izmed katerih je 15 vasnih.

VI. Narodno gospodarstvo (obrtnost).

1) Kmetijstvo (in gozdnarstvo) je najbolj razširjeno v deželi in živi največ ljudi. Po uradnih zapisih

iz leta 1857 (ki pa obsegajo tudi rudarstvo) štelo se je tedaj posestnikov zemljišč 28.718, njih pomagačev 81.404, toraj $8\cdot86\%$ + $25\cdot10\%$, to je $=33\cdot96\%$ vsega domačega prebivalstva. Z najemniki (12.000) in rodbinami vseh skupaj vred živi se toraj na kmetijstvu in rudarstvu okoli 230.000 ljudi ali $70\cdot9\%$ vsega domačega prebivalstva.

a) Rodoviti svet iznaša po poslednjih (končanih) katastralnih premerih samo 1,590.318 oralov avst. ali $159\cdot03\text{□}$ milj avst., to je, samo $88\cdot47\%$ vseh tal. Največi del rodovite zemlje pokrivajo gozdi, to je 968.303 orale, ali $96\cdot8\text{□}$ milj avst. $=53\cdot7\%$ vseh tal, in v njih obstaja največe bogasto zlasti nemških gospodarjev. Ralnega polja je samo 239.284 oralov $=23\cdot1\text{□}$ milj avst. ali $13\cdot9\%$ vseh tal; travnikov in vrtov 199.181 oralov $=19\cdot9\text{□}$ milj avst. ali $11\cdot1\%$ vseh tal, pašnikov nižih in planinskih 182.128 oralov $=18\cdot2\text{□}$ milj avst. ali $10\cdot1\%$ vseh tal; toraj travnih tal skupaj 381.311 oralov $=38\cdot1\text{□}$ milj avst. ali $21\cdot2\%$ vseh tal. Močirji z bičjem pa mahovja pokrivajo še 1306 oralov, vinogradov je samo 114 oralov. Najboljša ralna tla so v srednjem in dolnjem Podravji pa v širjih dolinah in kotlinah na predelih tretjegorne tvorbe. Ondod in po planinskih lazih so tudi najboljša travna tla.

b) Izmed poljskih pridelkov pridelala se največ ovs a — po 1,120.000 vaganov na leto —, rži — 947.000 vag. —, ajde in pros a — 289.000 vag. —, je č m e n a — 267.000 vag. —; kraji, ki ležé do 2100' nad morjem, rodé tudi pšenic o — 246.000 vag. — in debeljačo — po 238.000 na leto. — Sena, otave in detelje pridelala se po 7,882.000 centov na leto (slame po 4,823.000 cent.). Krompirja, ki ga posebno Slovenci sadé, pridelala se po 378.000 vaganov, repe 473,000 vag., različnega sočivja 23.000 vag., zelja po 180.000 kop (kopa $=60$ glav) na leto. Nese toraj 1 oral ralnih tal (odbivši seme) 10.6 starov rži (ali ržene enačine, enakovredja) ali vse polje 1,196.420 avst. starov (ali starov ržene enačine), kar je razmerno največi čisti dohodek v Avstrijskem cesarstvu). Prebivalstvo samo pa porabi čez 831.000 avst. starov (ržene enačine), ali po 5.5 vaganov 1 človek (to je, za Solnogradom največ v Avstrii) na leto. Zatoraj mora se privażat pšenica na Koroško, da-si ostaja

deželi še znatna množina družega žita (posebno ajde), da ga more izvažati. Lanu in konopelj sejejo po Koroškem prav malo (samo po 31.000 centov na leto, in semena pridelujejo samo po 41.700 centov), da-si je zemlja za obilnejše sejanje ugodna. Najbolj sejejo lan okoli Trga, Špitala in Paterjona pa sploh v gornjem Podravji. Iz domače ogršice nareja se samo okoli 2400 centov olja na leto. Vinstvo ni obilno (po 2800 veder na leto), zato je pa vrtnarstvo, posebno gledé sadnega drevja, zeló čislano in na precej visoki stopnji, zlasti med Slovenci; pridelala se po 324.000 vaganov sadja na leto. —

c) Gozdi so pri toliki svoji razprostranosti (4621 oralov na 1 □ miljo) zdaj še v dobrem stanu, da-si ravno se mnogo manj za-nje skrbi nego na sosednem Štajerskem.

Gozdi Koroški obstojé večidel iz jel, smrek pa iz borov, nekaj tudi iz drenovja; bukve so sila redke in pritlične (zarad vlažnega ozračja) ter dajejo les za rabo. Na leto se poseče po 825.300⁰ avst. lesa (tedaj po 2·38⁰ na 1 prebivalca; največ za Salcburškim v Avstrii), ki se ceni na 2,250.000 gld., toda malo ne vsa drva porabijo se domá v deželi, sosebno ker je rudarska obrtnost toliko znamenita. Največe gozde imajo severni pomejni hrbti, Svinjska planina, Golovec pa Kamniške planine.

d) Pri redkosti stanovalcev prihaja na Koroškem na 1 glavo po 4·76 oralov rodovite zemlje (ali pa na 100 ljudi 476 oralov; največ za Dalmacijo in Salcburškim v Avstrii) in na vsacega gospodarja po 55·4 oralov plodne zemlje. Po slovenskih krajih so zemljišča bolj razkosane nego po nemških, kjer ni mogla ni mnogoletna francoska okupacija podreti starodavne navade nedeljivosti zemljišč. Gledé na to, kako se obdeluje zemlja, navadno je povsod po goratih krajih obdelovanje kolobarno, drugod je najbolj razširjeno triletno poljedelstvo, pa tako, da se vrsti z dvojno setvo klasnih pridelkov — setev detelj, debeljače ali podzemeljskega sadu, kar je prav za prav počredno kmetovanje.

e) Živinoreja je na Koroškem, kakor sploh v alpskih krajih, zeló razširjena in na visoki stopnji. Leta 1857 štelo se je konj 23.737 (med njimi 6579 žrebcev in skopcev), mežgov 71; goved 230. 114 (tedaj na 10 ljudi

2, na 1 □ miljo 13 repov); oslov bilo je 190, ovac 152.993, koz 34.232, praseta 129.127.

Konji so krepkega noriškega plemena; najlepši so po Zilskem pa v Kamniških gorah. V Oževi ali Osojah je cesarska kobilarnica. Goveja živina približuje se gledé lepote, moči in molže (po 2·5 milijonov veder mleka, masla 34.000 centov na leto) na gornjem Koroškem tiroljskemu, na doljnem Koroškem štajerskemu plemenu.

Planinarstvo (planšarstvo) je na severji povsod v navadi. Sira napravi se po 2000 centov na leto. Ovce in koze ravnajo zlasti Slovenci; vplemeničenih ovac se ne ravna do zdaj nego po velikih posestvih (volne se dobiva po 4000 cent.). Ravnanje kuretine in čbelarstvo je precej razširjeno (čbelarstvo zlasti med Slovenci) — pridobiva se po 18.000 cent. voska in medu, tudi divjega, na leto. — Svilarstvo začelo se je posebno po sredi dežele pa po Podravji čim dalje bolj prijemat. Lov in ribištvo daje še vedno nekaj dobička.

f) Cena vsega realnega (nepremakljivega) posestva kmetovalcev Koroških stavi se uradno na 99,415.267 gld., cena blaga na 13,848.820 gld., pohišne robe, posode in kmečkega orodja na 1,914.614 gld.; vse premoženje toraj skupaj na 115,178.701 gld. Hipotečni dolgovi so iznašali vsi skup 1860. leta 34,622.500 gld.; dolg odkupni ali zemljiščno odvezni 6,597.630 gld. Delcev zemlje ali parcel bilo je tedaj (1860) 921.834, posestnikov pa samo 62.416 — prihaja toraj 14 delcev na vsacega lastnika —, čiste katastralne dohodke so deli na 2,530.030 gld.

2) Rudarstvo je za Koroško silo imenitno, ker živi dokaj ljudi, ker daje mnogo dobrega blaga ter je obenem podlaga najglavnejšim obrtnijam v deželi. Koplje se sicer same svinec, železo in premog ali kameno oglje, pa dobitok je tako znamenit (1862. leta za 4,313.030 gld., leta 1857 celo za 4,960.509 gld.), da prihaja na 1 prebivalca po 12—14 gld.) največ v celem Avstrijskem cesarstvu).

a) Ruda svinčena nahaja se v laporji in triasnih apnencih, in sicer skupaj s pisanim cinkovcem in kaluminom v treh okrogih, izmed katerih je Pliberški najboga-tejši (daje po 40.000 centov na leto) in najpravielnejši (na-

haja se ruda v skladih); Rabeljski ima debela 4—10°, Obirski debela od nekoliko palcev do 3° obilna. Posamezno nahaja se tudi leščak srebrni okoli Hodiš, v okraji Celovškem v kremenji pa v glinatih škrlinikih. Svinčene rude dobiva se leto k letu po več nego 250.000 centov — 120.000 centov iz cesarskih, 130.000 zasebnih (privatnih) rudnikov — ki je vredna čez pol milijona gld. Iz rude dobiva se na leto po 60—70.000 centov svinca in svinčene pene v ceni 900.000—1.000.000 gld., kar je 40—50% vsega dobitka svinca v Avstrii. Dobitek leta 1862 znašal je 62.735 centov (16.700 cent. iz rudnikov cesarskih), leta 1860 pa 69.859 centov. Leta 1857. (ko se je ravno dobilo 62.000 cent. v ceni 256.416 gld.) gonila je pri rudnikih voda 25 strojev ali mašin z močjo 147 konj (na cesarskih rudnikih 8 strojev sè silo 50tih konj) in imelo je pri njih opraviti 44 uradnikov in 3090 delavcev pa ogledov. Plače so iznašale 380.000 gld. Najbogatejši svinčeni rudniki so v Pliberku (državni in zasebni) — najbogatejši v celi Avstrii —, v Rabelji (v okr. Trbiškem), nad Grabštajnom (v okr. Celovškem), pa tudi rudnika v Možici in Črni (oba v okr. Pliberškem), v glasovitih gorah Obirovih in na Pečéh. Svinec Pliberški je tudi najraztopnejši in najčistejši. Leta 1857. kopali so svinec na več nego 60 krajih, in od tedaj se je zelo pomnožilo število rudnikov, zlasti na dolnjem Koroškem, ko je svinec v ceni močno poskočil. Škoda, da napotuje obilnišemu dobitku to, da so rudniški deleži (kuksi) preveč razdrobljeni in prepričli, kajti v samem Pliberku šteje se čez 250 posestnikov posameznih koscev. —

b) Srebra se dobiva le pičlo, ker se ga po malem nahaja v svinčeni rudi, s katero je pomešano (po 250—300 cent. rude), da-si ga kopljejo tudi posebe (zlasti na bliščniku) in ne samo na svinčiščih. Na mestih, kjer srebro, dobiva se tudi kedaj kaj zlata. Kjer se koplje svinec, dobiva se tudi živo srebro, da-si po malem. Nahajajo se te tri rude poglavito v okraji Beljaškem, Paterjonskem, Borovskem in Kapeljskem (sè svincem) pa na bliščniku ob reki Jezeri, Kremci in gornji Krki (v okrajih Sovodenjskem in Milstatskem), skupaj na kakih 12 mestih (največ pa v Oberdorfu pri Sovodnji in železni Kaplji). Rude cinkove

nakoplje se pa po 15—20.000 centov na leto (posebno v Pliberškem pa na Obiru), kalamina 5—10.000 centov. Antimon (raztok) dobiva se na dveh mestih okraja Špitalskega. Baker ali kuper kopljejo blizo Bokštajna v Lošanah v okraji Beljaškem. —

c) Žvepla biva nekoliko v Schüttbachu (v okraji Špitalskem), galuna pri Greifenberku in na Sonnenberku (v okraji Staro-Dvorskem). Mavec lomijo v Mačah pod Rožčico pa v Bajdišah na naplavljeninah (o okraji Rožeškem in Borovskem). Dobri tufi so pri Porečicah (blizo Dobrlevasi). Grafit je zelo razširjen. Posebno obilo nahaja se ga zdaj pri Zgornjem Jezeru v okraji Beljaškem in okoli Klamberka (v okr. Milstatskem), povsod na bliščniku. Dozdaj se ga dobiva po 1000—1500 cent. na leto. Granat je najti pri Selu (Jödle) v okr. Milstatskem. — Železnih rud dobiva se od leta 1855 okoli 2 $\frac{1}{2}$ —3 milijonov centov na leto, v ceni 300.000 gld.; iz nje dobiva se navadno po 700.000—1.000.000 centov sirovine (železne) (grodolja) po 2 $\frac{1}{2}$ —3 $\frac{1}{2}$ gld. Leta 1857 (ko se je dobilo nekaj manj rude nego 1862) iznašal je dobitok 2,570.162 centov železnih rud, in udeležilo se je kopanja 14 uradnikov pa 1677 rudarskih delavcev in ogledov. Izplačani zaslužki so iznašali 400.000 gld. V oni rudi bilo je jeklencev in sferosideritov 2,345.996 centov s 45—50% železa, rujavcev in glincev (kteri imajo navadno 21% železa v sebi) 182.536 cent. krvavcev pa železnatega bleščaka 29.610 centov (30% železnatosti) in magnetovcev 12.020 cent. Jeklenčna ruda dobiva se posebno v Krušni Gori Hüttenberški (na izvoru Goričice), v katero kopljejo rudnike od treh strani, od Hüttenberka, Löllinga pa od Mosinca, in ki potrebuje za svoje topilne rude s 50% železa 10 visokih plavežev. Ima na podnožji znamenito železno obrtnost. Zaloga rud je tu čez 100° visoka, čez 1000° široka pa je obilna 20—100°. Ravno tako čisto nahaja se tu rujavec. Teh lastnosti so tudi bogati rudniki, spadajoči pod južno-planinsko progo jeklenčnih rud, v gornjem Labodu (med Št. Lenartom in Wolfsberkom), v katerih se koplje jeklenec s 45% železnatosti) in kjer nareja tudi železnati bleščak posebna gnjezda). Rudniki nad Sovodnjem pri zgornji Je-

zernici (Kremsbruck, Eisentratten itd.) spadajo k premo-
govi tvorbi in imajo rujavce, ki so postali iz sprhlih žve-
plenčnatih prodnikov, v obilji od 1—3°.

Rudnika na Reki v okr. Belanskem (pod Kreutzeckom)
z jeklenčno rudo, ki ima po 50% železa v sebi, pa manj
obilno (1—3°), sta v samem začetku ravno tega rudnega
pasu, tudi na bliščniku. V bliščniku pri Bistrici in Vrchu
(severo-zahodno od Št. Vida) kopljejo bobovce pri Son-
tagberku in Limberku pa pri Reki magnetovce, pri
Radotinu nad Milstatom krvavce, ki so 3—4' obilni in
se nahajajo tudi na bliščniku. Starodvorski rudniki imajo
sprhle glinate krvavce, obilne $\frac{1}{2}$ —6'.

e) Rujavega oglja ali premoga in lignitov
spravi se čedalje več na dan, ker so se gozdi sosebnost
rudnikov močno pobrili in je toraj drvom cena poskočila
(nekaj tudi zavolj vpeljanega pudlovanja pri železu). Leta
1857. izkopali so 1,041.624 cent., 1862. leta 1,319.273 cent.
(1860. leta samo 740.000 cent.) premoga, med katerim bi-
va po 50—60.000 centov lignitov. Največ dobiva se ga v pre-
možiščih pri Leši v okr. Pliberškem (za potrebe velike fa-
brike Prevalske), kjer so skladi po 34' obilni, tako, da
dajo od 6—700.000 centov (60% vse dobitve v deželi)
dobrega (12·8 cent. = 1° drv) premoga vsako leto deželi
in da ima pri njih opravka 400—600 delavcev. Bolj zdatna
so tudi premožišča v Št. Eliji (v okr. Rožeškem), v Vie-
senavi (v okr. Št. Lenarškem), v Hodišah, pri Gornjih Li-
bučah in pri Štritini (v okr. Pliberškem), pa premožišča
v Št. Štefanu (v okr. Velkovškem). Obilnost vrst (skladov)
ni pa velika (9—15') kakor tudi dobrota ne. Razun pre-
moga Viesenavskega in Št. Jurskega, kterega izdā 13·5
cent. in 12·8 cent. toliko kolikor 1° lesa, je tudi izdatnost
ostalih premogov v primeri z lesom pičla (12·6—15·7 cent.
= 1°). Tudi ni Koroški premog zarad pol laporja in škril-
nikov, ki se nahajajo med njim, kaj čist. Sploh je najti
rujavi premog na tvorbi tretjegornem v porečji Možice,
ob Dravi, pri Vrbskem jezeru (po vsi vzhodni Osojnici)
pri dolnji Zili (na Turskem, zlasti ligniti), ob Krki in La-
bodnici. Premog Kotarški na Grobniškem polji (1° lesa
= 16·9 centov) spada k enocenim tvorbam. Vsa premo-

žišča zagrinjajo nekaj čez 1000 oralov. V skladih premogove tvorbe (da-si je premog v svoji sestavi gluh) našel se je tudi antracitni premog. —

f) Šoto režejo do zdaj samo na 500 oralih (leta 1855 samo na 300), zlasti pri Št. Jurji kraj jezera Vrbskega pa ob gornji Krki in Gorčici. Nareže se je po 200—250.000 cent. na leto, in sicer samo za rabo nekoliko pudlovcov.

3) Z obrtnostjo se je pečalo v deželi 1857. leta 5160 fabrikantov in mojstrov rokodelcev, ki so imeli tisto leto 14.488 stalnih pomagačev (kar je 1.599% pa 2.45% ali 4.04% vsega domačega prebivalstva). Z dninarji (kakih 3000) in rodbinami deležnikov vred živi toraj obrtnost v deželi okoli 70.000 ljudi (=21% vsega dom. preb.). Najbolj razširjena in važna je obrtnost, ki se peča z dobivanjem in izdelovanjem železa, svinca in sploh kovin; mnogo manj je razširjeno pivarstvo in žganjarstvo pa steklarstvo in delanje volnene robe. O izdelovanji bombažne robe ni skoro duha (izjemši barvanja preje na rudeče), in prtenine se pripravlja samo za domačo potrebo. Druge obrtniške oddelke zastopajo navadni rokodelci in sicer v precej malem številu ali pa posamezne fabrike. Skupna cena vsega obrtniškega blaga stavi se (z rokodelskimi izdelki vred) na kakih 18—20 milijonov gld. Letni dohodki fabrikantov iznašali so (po Czoernigu) 2,212.000 gld. leta 1856, njih pomagačev 3,040.000 gld.

a) O brtnost železna, vdomačena v deželi od starodavnih časov, povzdignila se je potem, ko so (še-le 1782. leta) bile odpravile se malo po malo stare štukove peči in ko so začeli postavljati visoke plaveže, na tako visoko stopnjo, da ne obdeluje samo domače, ampak tudi 15—20.000 centov Kranjske, Salcburške in Štajerske železne rude sirove. Leta 1857 štel se je v deželi 19 plavilnic z 23 visokimi plaveži (visokimi 27—42') in 7 plaveži na kupolo. Izmed plavilnic je delalo 1857. leta samo 16 z 20 visokimi plaveži in sè 7 na kupolo, pa z 2 strojema na paro in z 32 stroji na vodi z močjo 60 in 643tih konj, ter so porabile okoli 13 milijonov kub. čevljev drv, pa samo 55.000 centov rujavega premoga (zlasti za netenje pod kotli in za sušenje rud).

Uradnikov in delavcev imelo je pri njih opravka 1767 in izdelek je iznašal 905.877 centov sirovine v ceni 3.305 milj. gld. in 30.772 cent. litine (izmed te samo 10.384 liber prve) v ceni 258.528 gld. Še več je dalo leto 1862, ko se je napravilo na skoro enaki način v 18 plavilnicah in 22 plavežih 941.131 centov sirovine in 12.369 centov litine (cenjenih na 3.350 milj. gld.), kar je do zdaj največi izdelek na Koroškem in skoro 17% vse sirovine pa samo 1.6% vse litine v cesarstvu. V slabih letinah drži se izdelek od leta 1854 naprej med 680—750.000 centi, da-si ni dosegel nikoli pred 600.000 centov. Izmed 16 plavilnic, ki so delale leta 1857, nahaja se 6 največih z 10 visok. plaveži in 6—700.000 cent. letnega izdelka (to je, 65—75% vsega izdelka na Koroškem) v okolici Hüttenberške rudne Gore, in sicer: V Letinu (Lötting) 1 (s 3 plaveži in 280—350.000 centi izdelka na leto, največa plavilnica v deželi), v Moznici (Mosinz), v Heftu in Trebijah (2) v okraji Starodvorskem in v Št. Janži pa v Svincu (2) v ravno tem okraji; vse so na reki Gorčici in njenih pritokih. Visoki plaveži omenjenih krajev so najboljši v deželi, spadajo k tako imenovanim glavnim plavilnicam (ostale imenujejo se gozdne), imajo najizbornejšo rudo (50—55% železnatosti) in jo najlože dobivajo — kajti koplje se večidel pri samih plavilnicah — dosti vode, kurjave in delavnih moči. Za njim imajo najugodnejšo lego plavilnice na gornji Labodnici (Št. Lenart in Valdštejn v okr. Št. Lenardskem pa Sv. Jera v okr. Volfberškem), gledé kopanja in dobrote rud (40—45% železnatosti), obilnosti vode in kurjave; tu se izdelata tudi največ železa: 120—160.000 centov (ali 10—15% vsega deželnega izdelka). Izmed plavilnic je Valdštejnska najboljše vrejena. Ugodne so tudi okolnosti 3 plavilnicam v Motniški dolini (v okr. Brežkem, v Št. Salvatorji, v Olzi pa v Hirtu), da-si so še vedno slabo vrejene, tako da ne izdelajo nad 60—80.000 cent. (5—7% dom. letn. izdelka) na leto. Zeló majhen je pa izdelek ostalih 7 Koroških plavilnic, izmed katerih se nahajajo 2 nad Sovodnjem v dolih Jezerničnih (Kremsbruck in Eisentratten), 3 v Podravji (v Paterjonskem okraji, in sicer v Krajci, v Reki pa v Lazih), ostale dve v Bajtiši (okr. Borovski) pa v Radetinu.

Zarad dalje, draginje in manjše železnatosti rud (30--35%), pomanjkanja kapitalov, stareje vredbe itd., delale so leta 1857 samo tri izmed teh plavilnic. (V Krajci, v Tratah in v Bajtiših; izdelale so 15—22.000 centov ali 1—3% vsega dom. izdelka). Tako ni se tudi ponesla na velike razmere sezidana in ugodno postavljena plavilnica v dolnjem Dravberku zbog pomanjkanja rud za taljenje. Litino izdelujejo v plavežih (visokih in na kupolo) samo plavilnice Motniške, Jezerniške, Trebijska in Bajtiška. Največa livnica je Valdšteinska.

b) Kovalo se je železo do leta 1830 sploh v pečéh na pihala, ter se delalo iz njega po stari domači navadi (Blattarbeit) kovno železo in jeklo. Še le po sezidanji pudlovalnega plaveža v Brančah leta 1830 obveljal je ugodniši novi način kovanja, in ž njim so začeli rabiti bogata premožišča in šotišča. Leta 1857 bilo je v deželi že 13 večih kovalnic, izmed katerih jih je bilo 6 pudlovnice z valjavnicami, 6 samih valjavnic in 1 pudlovnica; 5 jih je rabilo premog in rušo v samih plavežih. Stale so pa pudlovnice združene z valjarji v Brančah, v Štritinu, v Prevalih (oba kraja v Pliberškem okr.), pa v Frajdenberku (okr. Celovški), v Pučejdu (pri Trgu) in v Frajbahu — Rožčici (okraj Rožeški); vse tedaj na dolnjem Koroškem. Same valjavnice nahajale so se v Bistrici (okr. Borov.), v Črni pa v Lipici (okr. Velkovški); na gornjem Koroškem pa v Tratah (okr. Sovodenj.), v Jezernici (v okr. Beljaškim) in v Kosorinih (v okr. Št. Mohorskem). Skupaj so imele te fabrike 31 vignjev (ješ) za pudlovanje, 26 plavežev in 23 varilnih peči, 13 peči na zubelj, 80 parov valjarjev, 3 kladiva na paro, 71 dratarnic in 8 nakel za žreblje. Največe razmere je imela Prevalska fabrika (13 pudlovnice, 11 varilnic, 15 parov valjarjev, dve kladivi na paro) pa Pučejska in Frajdenberška. V Bistrici pokovavajo po jugovaleški metodi v mestejih in varilnih pečéh; ta metoda porabi samo po $11\frac{1}{2}$ —12 kubičnih čevljev drevnega oglja na cent premoga. Manjše fabrike, fužine sploh pokovavajo v pečéh (na pihala), da-si z mnogimi popravami; nekteri se pa držé še stare dom. metode, tako imenovanega pečenja; delajo pa vse te fužine, se vé da, z malim vspehom. Zato jih je tudi

od leta do leta manj. Leta 1851 štelo se jih je še 69 (z 221 ognji), leta 1855 samo 48, ki so bile na redko raztresene po deželi, najgosteje v porečji Glinskem, Krškem, Labodniškem Možiškem in Bistriškem po dolnjem, pa v porečji Bele in Zilice po gornjem Koroškem. Največ jih je bilo v okr. Trškem (na potoku Tibelu 9, v Bukavi 3) in v okr. Borovskem; v okr. Kapeljskem bilo jih je 8, v Trbiškem in Podklosterskem 6 (vse v porečji reke Bele), v Beljaškem 4 itd. Vse te fužine skupaj so imele samo 157 kovalnih vignjev, 76 dratarnic in 40 nakel za žreblje. Vse je gonila voda, ko so imele večje fabrike že leta 1855 8 parnih strojev (mašin) z močjo 424 konj. Kurjave se je porabilo 4,630.333' kub. lesnega oglja, 964.794 cent. rujava-vega premoga, 8467° kub. drv, in 2,036.945' kub. šote. Izdelek je iznašal 559.833 centov različnega kovanega in valjanega železa v ceni 6,489.544 gld., večje fabrike so zapopadene z več nego 4 milj. (63°/_o). Sirovine se je izdelalo čez 800.000 centov; od tega so podelale valjavnice in pudlovnice več nego 460.000 centov. Čez 140.000 cent. se je podelalo na tujem, in sicer v štajerskem Celtegu, kamor se izvažuje vse sirovo železo iz Laboških plavilnic, da se rafinuje. Največ se je izdelalo šin železničnih — 233.350 cent. ali 43°/_o vsega izdelka —, pa železa v protih ali šibah — 110.354 cent. (med tem 56.336 pudlovanega) — in jekla — 34.000 — kovanega in vlečenega. Dratú se je napravilo 31.535 centov, pleha (črnega) 17.705 centov, osí lokomotivnih 13.770, sirovega jekla 10.829 centov (litema 264 cent.) žrebljev 4559 centov, ključavničarske robe 1311 cent., kovaškega železa ostalo je iz pudlovnice 64.115 cent., iz peči na pihalo 38.030 cent. V naslednjih dveh letih 1858 in 1859 se je zelo zmanjšal izdelek, zlasti šin pa osí, leta 1862 se je pa zopet povzdignil na poprejšnjo stopnjo. Jekla se pa izdeljuje vedno manj, (leta 1851 izdelalo se ga je še 65.460 cent.), čemur je glavni vzrok popraševanje po litem in cementnem jeklu, in konkurencija sè Švedskim jeklom, kteremu ni še kos domače Koroško. Šine in osí so delali v Prevalih (v ceni 2.540 milj. gld.); plehe v Lipici, Rožčici, v Kosorinih in na Tratah (Železnih), sirovo jeklo na 12 krajih (največ v Ponovi v okr. Špital-

skem), jeklo kovano tudi na 12 krajih (največ na Poljanah okr. Starodvorski) pa v Rehberku (v okr. Borovskem), lito samo v dolnji Beli (okr. Beljaški). Drat so delali na 9tih in žreblje na 10tih krajih (dratú največ v Bistrici in v Prevalih, žrebljev v Jezernici). Pri vsi rafinujoči obrtnosti imelo je opravka leta 1857 do 3318 (v Prevalih 600, pri družih valjavnicah povsod okoli 200) ljudi, katerim se je izplačalo mezde okoli 800.000 gld.

c) Rokodelstva, ki obdelujejo železo, nahajajo se, kolikor delajo robo za trgovino, kakor povsod tudi na Koroškem blizu rafinujočih fabrik. Ker je pa izdelek take robe (zlasti dratú in žrebljev pa drobnega kovaškega blaga) združen nekoliko tudi sè samimi fabrikami, pečá se toraj malo kdo več s to obrtnostjo. Leta 1857 udeleževalo se je takih rokodelstev samo 600 oseb, izdelki so imeli javalne ceno 40.000 gld. Veči žrebljarnice nahajale so se samo v Št. Lenartu, Volfsberku in v Bukovi (letni izdelek 2162 centov žrebljev); ponve in lonce delali so v štirih krajih (v Mlinskem Potoku, Trgu, v Bukovi in v Špitalu, ter so izdelali kakih 8000 kosov), kosarnic bilo je 6 (v Vofsberku, v Bukovi, v Mali Glodnici (v Krškem okr.), v Vinici, v Št. Vidu pa v Špitalu), ki so izdelale 235.075 kos, 4100 srpov in 925 kosirjev, v ceni 90.000 gld.; 1 fabrika v Pliberku dela dratene vrvi (v ceni 2000 gld. na leto po 22) in 1 delavnica v Bistrici nad Glineo orodje in drugo drobno robo (po 200 cent. na leto). Kosarnice dajo najboljše blago te vrste v Avstrii, ki gre močno na Rusko. V Borovljah je od nekđaj slavno društvo puškarjev, ki razdeljuje (škoda, da še preveč po kastno) delo med družabnike, in ki je štelo še leta 1851 do 253 mojstrov z 218 pomagači, ter izdeljuje prostejše risanice, katerih množica se je po dolgih letih leta 1857 zopet povzdignila na 15.904 centov. Razun tega prihaja še 5000 centov orožja posebno na fabrike v Celovcu. V Celovcu je tudi od leta 1856 fabrika za mašine (stroje), ki je izdelala 1857. leta 1280 cent. strojev cenjenih na 20.000 gld.; imajo pa vsi veči zavodi lastne delavnice za mašine (posebno Valdštejn pa Št. Janž). Vsa železna obrtnost daje opravila čez 7300 ljudém (z onimi

vred, ki kopljejo rudo) in ves nje izdelek (kakih 5 milj. cent.) je cenjen na 10 milj. gld. na leto. —

d) Obrtnost svinčena, prva za železno v deželi, daje dela (s kopanjem vred) 4500 ljudem in izdelava po 600.000 centov robe, cenjene na 3—3¹/₂ milj. gld. na leto. Plavi se pa svinčena ruda (in druge rude, ki se je navadno držé) zdaj v kakih 32—35 plavilnicah, ktere stojé navadno pri samih rudnikih, in ki so imele 1857. leta 57 plavežev, pa 29 strojev na vodo z močjo od 107mih konj. Izmed njih bili so 4 plaveži in 4 stroji z močjo 25tih konj (v Pliberku) državni. Plavljenje je potrebovalo nad 32.000 kub. čevljev lesnega oglja in čez 3000⁰ drv ter je dajalo opravka 440 ljudem. Leta 1857 dale so državne plavilnice 17.410 cent. svinca, zasebne 44,580 cent.; leta 1862 pa 16.700 in 46.035 (tedaj skupaj 62.735 cent.), od kterih je prišlo 40.000 cent. na Pliberk. Večemu napredku je na poti posebno draginja drv, pa pomankanje kapitalov pri malih fabrikantih. Največ plavilnic nahaja se v okraji Pliberškem (8), v Kapeljskem (6), v Beljaškem (13) in Paterjonskem (2). Največe plavilnice so v Pliberku (zlasti znana Jakominska, ki izdelava po 6500 cent. na leto), v Kellerberku, v Rablji, na gornjem in dolnjem Obiru, v Možici, v Črni in v Suhi. Plavljenje svinca je tudi podlaga izdelovanju svinčenih ceví (trob) in plošč (v Beljaku pa v Št. Martinu in drugod), napravljanju smodnika v Gorici v okraji Št. Vidskem, narejanju svinčene rudečice (meniga), in šiber na 9tih krajih, po nekem delu združenih s plaveži (v Kutnorfu in na Žagah v okr. Celovškem, v Zilici, v Št. Martinu in drugod), ki napravijo skupaj po 10—15.000 centov robe na leto. Fabrike za svinčeno belobo (po 30.000 cent. na leto) so v Št. Vidu, v Celovcu, v Beljaku in Volfsberku, za cinkovo belobo je ena v Beljaku. Svinčene barve delajo se zlasti v Kutnorfu, v Holemberku (v okr. Celovškem) pa v Čajni (v okr. Beljaškem); tu delajo tudi barve cinkove. —

e) Ostali obrtnosti odmerjene so ozke meje. Kotlovinov valjajo v Bukovi (po 100 cent. na leto), grafitna torila narejajo v Št. Martinu (pri Beljaku). Steklarnice nahajajo se v Črniajmu (pri Grajfenburku) pa v Dravberku in nad Lobodom pri Št. Lovrencu; obé poslednji narejate tudi,

da-si ne preobilo zrcal. Leta 1857 imele so te steklarnice 7 peči (dol. Dravberk 3) in 32 kotlov; izdelek je iznašal 11.510 cent. različnega stekla (cenjenega na 149.000 gld.); bilo ga je pa 1250 centov brušenega in 2160 cent. zrcal. Kurjave se je porabilo 8000° kub. drv, delavcev bilo je 106. —

Pivarjev (olarjev) bilo je 1861. leta 209, izmed katerih jih je pa imelo samo 43 veče razmere (41 jih je plačalo od 1000—5000, 2 čez 5000 gld. davka). V Vernberku in Limerčah je fabrika za prešano pivno drožje. Žganjarnic štelo se je 1861. leta 1106; izmed teh ste bili samo 2 po fabriško napravljeni; 1062 jih je bilo združenih z gospodarstvom kmetijskim.

Za moko nahaja se veliki (ameriški) mlin v Medgorku nad Celovcem, ki zmelje po 12—20.000 centov moke (iz banaške pšenice) na leto. Cukrarske obrtnosti ni v deželi, od kar ste šli pod zlo nekdanja cukrarnica v Krivi Vrbi pri Celovcu, in rafinarnica v Vetrinji. V Celovcu je cesarska fabrika za tabak, ki je napravila 1860 iz 1011 centov listja 740 cent. pivnega tabaka in skoro 10 milj. cigar. Prtenina tke se zlasti v Špitalskem in Greifenburškem okraji za prodaj, bombažarstvo obsega samo barvanje preje na rudeče, za kar so veče fabrike v Celovcu pa v Seebachu (pri Milstatu). Na obeh teh dveh krajih so tudi fabrike za usnjene izdelke (zlasti za jermene in sedla); fabrike za volneno robo (zlasti za sukno) so v Celovcu, v Trebezniku (pri Celovcu) pa v Vetrinji (bratov Morov); poslednja, stoječa že čez 100 let izdeljuje zlasti belih suken pa škrlatov, glasovitih po vsi Evropi (zlasti za vojsko v ceni $\frac{1}{2}$ milj. gld. na leto). V Žrelci pri Celovcu je tudi fabrika za bukova sukna. Veča fabrika za prižigalne klinčke je v Muti (pri Kotočah); slamnike delajo po fabriško v Strohberku pri Celovcu.

4) Trgovina ali kupčija.

a) Zunanja kupčija ne sega dalje razun da zalaga deželo s potrebnimi kmetijskimi sirovinami (sirovo robo), s kolonialnim blagom in obrtnijsko robo, ki se ne izdeljuje v deželi, pa da izvažajo iz nje sirovino, izdelke rudniške obrtnosti in vsakorstno drugo obrtnijsko blago (goveda in drobnico) in nekatere poljske pridelke. Stanovitno se iz-

važajo zlasti oves, seno, deteljno semenje (ki gre posebno na Beneško in sploh na Laško, kedaj tudi na Nemško) — v dobrih letinah tudi krompir, ki gre na Kranjsko.

Močno so izvažali do leta 1853 tudi konje (zlasti iz gor. Koroškega), posebno na Laško (vprežne in ježne), na gornjo Avstrijo pa na Salcburško in Bavarsko (zlasti ježne). Od tedaj je pa zelo opešal ta izvoz, ker se je oves nekaj let slabo ponašal. Goveja živina izvažata se nekoliko (dasiravno samo za pleme) v severo-vzhodne Avstrijske dežele (zlasti na doljno Avstrijansko). Izvoz medu in voska je še vedno primerno obilen, izvoz drv pa majhen (večidel po Dravi na Ogersko). Izvoz sadja (posebno iz Laboške doline) je precej obilen (na Dunaj), v dobrih letinah tudi izvoz mošta. Mnogo imenitnejša je, to se ve da, izvoznja železa, zlasti valjanega, kovanega in jekla, posebno v protih, ploščah in plebih, pa železničnih šin in osi, da-si gre to blago razun Laškega samo v sosedne Avstrijske dežele (zlasti na Ogersko), in da je vkljub vsi izvrstnosti sila podvrženo različnim tržnim konjunkturam, ki so posebno leta 1857 in 1858 hudó zadele Koroško deželo. Črna železnina pa srpi in kose gredó razun v vzhodne dežele Avstrijske tudi zelo na Turško, na južno Rusko pa v Jutrovo ali vzhodne dežele (navadno na Trst, nekoliko malega tudi na Benetke), jeklo skoro po vsi vzhodni Evropi (tudi na Francosko). Škoda, da tlači to kupčijo ponarejanje fabriških znamenj (zlasti na Nemškem) pa pomankljivost trgovskih zakonov v onih deželah, kamor drži izvoz, in nevednost trgovskih posrednikov. Tudi svinčene ploščice in cevi se sirovim svinčcem vred gredó na tuje. Tako poprašujejo tudi po svinčenih barvah v vsem cesarstvu in je ž njimi (pa se svinčeno rudečico in svinčeno belobo) kupčija zelo živa.

Jermenarski Celovski izdelki gredó zlasti na Ogersko, Celovška pa Vetrinjska sukna pa po celem svetu; posebno jih rabijo viši vojaški častniki. Ceno vsega izvoza iz dežele smemo deti na 8—10 milijonov gld., od katerih spadajo na železo kaki 3 milijoni.

Vvoz obsega kolonijalno blago (skoro brez izjemka iz Trsta), žito zlasti pšenico in ječmen (iz Siska) nekaj pa iz dolnjega Štajerskega, od koder prihaja tudi večina vin

(razun štajerskih vvažajo se tudi ogerska, hrvaška in avstrijska vina) in sicer iz Maribora. Južno sadje se vvažuje naravnost iz Beneškega, črni premog iz Štajerskega, volna poglavitoma iz Ogerskega in dolnjega Štajerskega. Za take obrtnijske izdelke, katerih ne napravljajo doma, je dežela v zvezi z Dunajem, od koder dobiva tudi največ bombaževega, svilnega in prtenega blaga (tega za 300.000 in več gld. na leto). Železna lita roba vvažuje se iz Štajerskega. Cena vsega vvoza iznaša kakih 6—8 milj. gld.

b) Prevozna trgovina, ki je bila pred letom 1849 po ugodni legi dežele med Jadranskimi pristani in severozahodnimi kronovinami in Bavarskem morda največa v cesarstvu, na kateri je živelo na tisoče voznikov pa na sto in sto špediterjev, in ki je bila napravila iz Beljaka, Celovca in Velkovca važna tržna skladišča, zlasti za Tiroljsko, Salcburško, Štajersko in Avstrijsko — peša in je skoro že popolnoma opešala, od kar so odprli južno pa Beneško-Bolzansko železnico, tako, da je samo prevoz od vzhoda na zapad (prevoz žita na Tiroljsko) še besede vreden.

c) Notranja trgovina ali kupčija ima središča po navadnih razmerah v Beljaku (kjer je skladišče svinčenine iz okolice in izpod Rablja pa železnine, zlasti od Sovodnja), v Starem Dvoru in Št. Vidu (za železo), posebno pa v Celovcu (za vso obrtnost deželno in za vpeljano žito). Za poljske pridelke pa blago imajo večje sejme Celovec, Velikovec, Št. Vid in Beljak. Koroško trgovino in obrtnost ima oživiti in povzdigniti že davno načrtana, umerjena in dovoljena in konec leta 1863 in 1864 tudi odprta železnica, ki veže Beljak in Celovec z Mariborom, in ki se ima podaljšati poleg Drave do pod Tiroljsko goro Bren in pa naprava nekoliko postranskih železnic.

5) V začetku leta 1862 je bilo na Koroškem 65·5 avst. milj državne in 125·02 milj družih, zlasti okrajnih ali deželnih pa zasebnih cest, kar daje po 0·36 in 0·69, skupaj toraj po 1·05 podl. avst. milj na 1 □ miljo. Stroški za popraviljanje in vzdrževanje starih in za postavljanje novih cest so iznašali leta 1861 nekoliko čez 280.000 gld. Ni toraj cest na prebitek v deželi niti se naglo pomnožujejo, kajti leta 1855 jih je bilo skoro ravno toliko, kolikor leta

1861; pa držé kaj priložno, da-si niso gledé tehnične izpeljave vselej hvale vredne.

a) Od vzhoda proti zapadu drží, stikaje Štajersko s Tiroljskim ena sama, državna, 16 milj dolga cesta, in sicer na doljni Dravberk, Labod, Velkovec, Celovec in poleg Vrbskega jezera do Beljaka, od koder drží po dravski dolini, katero je zapustila pred že pri Dobravi v Pliberškem okraji. S to podolžno cesto križajo se, držéče od severja proti jugu tri (deloma državne) ceste, ktere se razpletajo na šest za prehod na Beneško, Goriško in Kranjsko služeeih cest; te so izpeljane na deželnih mejah povsod čez visoke (600—800⁰) klance, tako, da jim nadlegujejo na mnogih mestih, bodi-si hudourniki, bodi-si zameti in plazi, zlasti pa na južnih stranéh gorá (južno pri Rablji, pod Korenom in posebno na Ljubelji, severno, nad Brežami pa v podolji gornje Jezere).

Najzahodniši cesti se združujete dospevši pri Pontablu in Predelu na Koroška tla, pri Trbižu v eno cesto, ktera vodi, ko se je združila nad Vočeljem sè zahodno Kranjsko (od Podkorena) in pri Beljaku s Podravsko, zapustivši to zopet pri Špitalu, po dolih reke Jezere čez Kačberk na Štajersko in na Salcburško, tako, da veže vzhodno Bavarsko naravnost z Goriškim, Beneškim in celo Italijo.

Srednja cesta stopa na Ljubelji v deželo, prehaja, držé se Borovelj, Celovca, Št. Vida in Brež čez Novo-Trško sedlo na Štajersko, ter veže po najkrajši potezi Česko in Avstrijo nad Anižo (čez Linec) z Ljubljano in Trstom.

Najvzhodniša cesta stopa pod Jezerskim vrhom na deželna tla, drží na Kapljo, Velkovec in od ondukaj na Št. Andraž (v Labodniški dolini), prestopa meje na Obdanskem sedlu in veže tako (na Judenburk in Bruk, pod Severnikom ali Semmering) naravnost Dunaj z Ljubljano in s Trstom. Pa izgubile so, kakor smo že omenili, vse te ceste po železnicah, ki so povsod njim paralelno izpeljane, nekdanjo svojo po svetu znano veljavo.

b) Gledé notranje zveze ali stike so najvažniši cestni vozlji na gornjem Koroškem: gornji Dravberk, Grajfenburk, Sachsenburk, Špital in Beljak pa Trbiž in Podklošter; na notranjem Koroškem: Medvodje (v Krškem

okr.) in Št. Vid pa Trg in Celovec; na dolnjem Koroškem: Velkovec, Pliberk, doljni Dravberk in kraj južno pod Št. Lenartom v gornjem Labodji, od koder držé na vse strani postranske deželne ceste v poprečne dole, združevaje kolikor se dá, med seboj tudi drugo k drugi paralelne doline.

Poštnih cest je bilo 1860. leta s 115 miljami 14, izmed katerih 6 sè 70 miljami za vozno pošto. Cesarski pošti ste bili tisto leto 2, poštnih postaj je bilo 20, poštnih ekspedicij tudi 20.

c) Povodna cesta je prav za prav edina Drava, da-si nosi samo plave (težke po 80—100 cent.), na katerih se poglavitoma železni izdelki (v ceni 280.000 gld.) izvažujejo iz dežele. Po Vrbskem jezeru plavajo parniki.

d) Železnico iz Marburga v Celovec so odprli 15. novembra 1863, iz Celovca v Beljak pa 30. maja 1864. Dolga je 10 milj in ima te-le postaje: doljni Dravberk, Prevale, Pliberk, Sinčaves, Grabštenj, Celovec, Kriva Verba, sv. Maria (Otok), Vrba, Beljak.

e) Telegrafska poteza je v deželi 24 milj dolga, ter stika Beljak in Celovec (edine dve telegrafski štaciji) na dve strani z Dunajem, z Ogrji pa s Trstom. Poteza drži v Maribor pa na Št. Andraž in Voflsberk v Most (Štajerski) na eno stran, na drugi strani na Pontablo in Trbiž v Videm in Benetke, pa poleg Ljubeljske ceste na Kranj v Ljubljano. Dosedaj je toraj nepopolna in le kakor postranska.

f) Denarni novéni kapital je v deželi še vedno sila redek in drag, ter mora ves domači izdelek iskati pomoči bodisi pri zasebnikih bodisi na Dunaji. V Celovcu je edina deželna hranilnica, ki je imela 1861 leta 143.207 gld. lastne istine in oskrbovala 1,895.047 gold. vlog.

6. Duhovni kapital. — a) Cerkev oskrbuje ali opravlja v deželi en sam škof (Krški); on stoluje v Celovcu in ima pod sabo zdaj vse Koroško s 23 dekanstvi ali vikariati. Do leta 1858 je spadalo gornje in srednje Koroško pod oskrbnitvo Krškega, dolnje Koroško z doljnim Štajerskim pa pod upravo Labodskega v št. Andreji stolujejočega škofa, ki se je 1857. l. preselil v Maribor na Štajersko. Rimsko-katoliških far je bilo 1861. leta 255, evangeliških 15, lokalij 84, katoliških svetovnih duhovnov in klerikov

528, evangeliških 15. Izmed toliko bogatih in nekdam glasovitih samostanov ostalo jih je dosihmal samo 12, v kterih živi 120 duhovnov in 61 nun. Bogoslovsko semenišče je sedaj samo v Celovcu in je imelo 1862. leta 7 profesorjev pa 38 bogoslovcev.

b) Ljudskih šol je bilo 1861. leta 333 in sicer 299 katoliških pa 34 protestanških, tako da je prišla 1 šola še-le na 8 naselbin. Glavnih šol je bilo med njimi 10: za dečke 5 (katoliških) in za deklice 5 (tudi katoliških). Po nemško se je učilo v 249 šolah po slovensko v 28, v obeh jezikih v 56. — Učilo je vseh skupaj 459 oseb (in sicer 107 katehetov 313 učiteljev in učiteljic pa 39 učiteljskih pomočnikov). Med učiteljskimi osebami je bilo 38 protestantov. Otrok, ki bi imeli šolo obiskovati, bilo je 32.217 (16.475 dečkov pa 15.724 deklet), v šolo jih je pa hodilo 24.484 (12.833 dečkov pa 11.651 deklet) ali 70 % otrok za šolo. Ponavljajočih šol je bilo 300, v ktere je hodilo 5174 dečkov in 4189 deklet. Viša realka (realna šola) je v Celovcu; imela je 1862 leta 17 učiteljev, 210 dijakov; 161 Nemcev, 49 Slovencev. Viši gimnazij (benediktinski) je tudi v Celovcu. Leta 1862 je imel 20 učiteljev in 358 dijakov: 94 Slovencev pa 274 Nemcev. Niži gimnazij v Št. Pavlu (tudi benediktinski) je štel 8 učiteljev in 47 dijakov. V Celovcu je tudi šola za babice. Očitnih (javnih) odrejališč je bilo leta 1861 na Korškem 5 (za svetne moške 1, za bodoče bogoslovce 1, za ženske 3) s 16 učitelji, 50 odgojevanci in 94 odgojevankami. Zasebni (privatni) učilni zavodi so bili tisto leto 3; v Celovcu 2 (dekletom v Uršulinskem samostanu, pa v sirotnici za ženske) v Dolah 1 (zavod šolskih sester). V Celovcu je tudi zasebni zavod za gluho-neme obojega spola; tu ste tudi 2 oskrbnišnici) sè 4 učitelji pa 312 odrejenci). Za razširjanje posebnih ali predelnih znanosti skrbé: gospodarsko društvo (z 943 udi), zgodovinarsko društvo (s 456 udi), obrtniško društvo (s 223 udi) pa društvo deželnega muzeja (sè 144 udi); vsa ta društva imajo svoj sedež v Celovcu.

Za povzdigo slovenskega jezika in slovenskega slovstva dela:

a) društvo sv. Mohorja v Celovcu (ktero je imelo 1866. leta 3781 letnih in 199 dosmrtnih udov pa 4850 gld. založne istine) izdaja podučne, pobožne in zabavne knjige;

b) 1 čitalnica v Celovcu;

c) 3 časniki („Slovenski Prijatelj“ Einšpielerjev, duhoven list, „Glasnik Slovenski“ Janežičev lepoznanški list pa „Slovenec“ Božičev, političen list (izhajajo vsi v Celovcu.)

VII. Uprava.

a) Deželna uprava je taka, kakoršna v drugih zahodnih avstrijskih kronovinah. Deželno višo upravo ima v rokah lastni deželni poglavar, ki stoluje v Celovcu; v sodniškem oziru spada Koroško pod višo deželno sodnijo v Gradcu. Okrajev meševitih je 28, preiskovalnih sodnij 10 (v Celovcu, Velikovcu, Voflsbergu, Št. Vidu, Špitalu, Beljaku, v Brežah, Vogličih, Št. Mohorji, in v Kotočah). Glavno mesto Celovec stoji pod samo deželno upravo.

V deželni zbor voli Koroško 37 poslancev in sicer iz med velikih posestnikov 10, iz mest in trgov 9, iz Celovške kupčijske zbornice 3, in iz okrajev 14, Krški knezof ima osebni glas. V državni zbor pošilja dežela 5 poslancev.

b) Davki. Neposrednji davki so iznašali 1860 leta 960.741 gld. (čistih 951.325 gld.); davki od živeža (potrošnina) 427.926 gold. (čistih); coli 108.747 gold. (čistih) 90.391 gld.), prodaj soli je dal 10.304 gld. (čistih 8466 gld.); prodaj tobaka 672.352 gold. (čistih 179.881 gold.); kolki (štemplji) so dali 122.309 gld. (čistih 109.985 gld.); sodne in druge takse so dale 1860. leta 251.254 gld. (čistih 251.154 gld.); loterije 70.721 gld. (čistih 36.179 gld.); pošte 188.897 gl. (čistih 13.842 gl.); cestnina 60.140 gl., mostnina 83.583 gl. (čistih); punciranje je dalo 170 gl.; državna posestva so izdala 1860. leta samo 1547 gld. (čistih 581 gold.); rudarija 459.703 gld. (čistih 85.972 gld.); kovnica 635 gld.; različnih družih dohodkov je bilo 26.552 gold. Čistih dohodkov je toraj dala dežela 1860. leta 2,554.895 gld. (toraj po 7 gold. na glavo); čistih stroškov za deželno upravo je bilo 1,218.633 gold., ostaja toraj čistih

1,336.262 gold., ktere je dalo Koroško na centralno ali osrednjo državno upravo (po 4.02 gold. na vsako glavo).

c) Grb deželni je razdeljen podolgotoma na dve poli. Leva polovica kaže sreberno prevornico ali poprečnico na rudečem polji, desna pa ima tri gredoče črne leve, ki so drug vrhi drugega postavljeni, na zlatem polji.

d) Deželno ime se nahaja najprvič v VIII. stoletji in se glasi v latinskih listinah Carantanum.

VIII. Zgodovina.

A. Koroško pod domačimi knezi (595—788 po Kr.)

V 4. stoletji pred Krist. so si osvojili pokrajine današnjega Koroškega Tavriski, celtski narod. V 1. stoletji (15—14 let) pred Krist. dobili so te planinske kraje Rimljanje, kateri so jih združili s provincijo Norikum. Konec 6. stoletja po Kr. (od l. 595) so pa prišli sem Slovenci, hoté najbrže umakniti se Avarom, kateri so jih bili tedaj nadvladali in jih hudo stiskali. Tedaj so prištevali Franški kralji k svoji oblasti tudi Noriško, ki je bilo zarad seljenja nemških narodov zelo opuščeno in ki je spadalo pod oblast Bavarskih vojvod. Tasilo, Bavarski vojvoda, dobi povelje, naj ustavi Slovane, da nebi segali dalje ali pa naj jih primora, da spoznajo Franške kralje za svoje oblastnike. Tasilo udari ttoraj na Slovenske kraje, zmore Slovence in popleni in popali njih naselbine. Ko pa planejo Bavarci drugo leto (596) zopet v deželo, pobijejo jih Slovenci do enega. Po Tasilovi smrti pridere leta 612 sin njegov in nastopnik Garibald II. spet na Slovensko; pri Aguntu otepejo ga Slovenci do dobra, udarijo na Bavarsko, kjer plenijo dokler jih vojvoda ne prežene. — Gotovo so živeli Slovani tudi v svoji novi domovini na Koroškem pod obilnim številom domačih županov pa so pomagali Avarom, katerim so bili podložni, pleniti po sosednih deželah. Tako so se izurili v orožji; ko se je njih ljudstvo naglo pomnožilo, vzdignili so se združeni sè severno od njih prebivajočimi brati Čehi in Moravci zoper svoje zatiralce Avare. Ko zdrobé s pomočjo Samovo Avarski jarem, pristopijo tudi oni k veliki družini Slovanskih narodov, ki so si izvolili leta 627 Sama za kralja. Ta nova Slovanska

država podedovala je vse sovraštvu, ki je dotedaj vladalo med Avari pa med njih nemškimi sosedi Franki, Bavarci in Longobardi. — Ko so leta 630 Slovanje poropali franške kupce, vzdigne se Franški kralj Dagobert in plane na Sama.

Longobardei in Alemanje hité mu na pomoč ter napadejo od juga pod Hrodobertom pokrajine koroških Slovencev, da odvrnejo te od glavnega bojišča na severji, kamor se je obrnil sam Dagobert proti Samu. Longobardei in Alemanje zmorejo Slovence in jih odvedejo mnogo mnogo v suženstvo. Bolj se je poneslo Českim Slovanom: otepli in pokončali so do čista v tridnevni bitki Dagobertovo vojsko. Ko zvedó to Slovenci, oživi jim zopet pogum, izpodé iz dežele sovražnike in pritisnejo na Bavarsko do Lungava, od tam pa čez Ture do Pongava in morda še zahodno k Izaki (Eisak). Ko ste potem mirovali obe stranki, razširili so se Slovenci po Furlanskem, Tiroljskem in Salcbrurškem, koder so postali večevni kmetje na nemških posestvih ter so pomagali obdelovati te malo ljudnate kraje. Po Samovi smrti razcepila se je velika njegova oblast in narodi Slovanski pod njo združeni so si napravili lastne države. Na Koroškem bilo je menda mnogo knezov, ki so pa bili podložni enemu vélikemu knezu, vladarju Koroške, Štajerske, vzhodne Tiroljske in morda celo Kranjske dežele. Proti jugu je segala ta država do Furlanskega, kjer je bil vladar vojvoda Lupus. Ko se Lupus vpré Longobarškemu kralju Grimaldu, pokliče ta na-nj Avare. Lupus pogine v boji, sin Varnefried pobegne na Koroško, Grimald zmeni in poboga se z Avari ter si osvoji Furlansko. Leta 680 nameni Varnefried zopet dobiti očetovski prestol in naprosi Korošce za pomoč, ktero so mu tem raji dovolili, ker so se nadjali, da si pridobé z upljivom na Furlanske reči večo obrambo proti Avarom. Pa Varnefried in večina njegove pomočne vojske pade, dospevši na Furlansko, pod gradom Nemas. Slovenci so nekaj časa zastran tega molčali; ko je pa obhajal novi vojvoda Vektari južne kraje svoje oblasti, udari jih kakih 5000, da bi se maščevali, na severne končine njegovega gospodstva, utaboré se pri naselbini Broksi ter žugajo od ondod stoletnemu Furlanskemu Staremu Mestu (Cividale). Na Nadiži

vname se boj; nenadjeni Vektarov prihod preplaši Slovence, da pobegnejo; pa kmalu potem (leta 705) jih je Furlanski vojvoda Ferdulf tako razdražil, da so pridrli na Furlansko, kjer jim je brzo Ferdulf hitel nasproti. Ko vidijo Slovenci sovražno vojsko, utaboré se na nekem strmcu. Ferdulf naskakuje tabor; toda zastonj: pogine on in ves cvet Furlanskega viteštva.

Vzhodni sosedje so bili Slovencem Avari. Ti splasijo leta 680—700 vse Slované iz podonavskega Norika, na desnem bregu Donave tje do Aniže, kakor tudi na nasprotni strani iz vsega dolnjega Avstrijskega, tako da so te dežele postale prave brezljudne puščave, ter se obrnejo leta 748 zoper Korošce, katerim je tedaj vladal Borut, prvi po imenu znani slovenski knez. Ker se jim ni mogel Borut sam ubraniti, zato pokliče na pomoč Bavarce, kateri so mu res pomagali odpoditi Avarce, ki so pa mesto njih sami položili svoj jarem na Korošce. Bavarski vojvoda Tasilo, ki je poslal pomoč Borutu, bil je podložnik Pipina Kratkega, in tako so prišli tudi Slovenci pod Franško vlado. Borutov sin Karat pa vnuk Hotimir sta bila odpeljana z mnogo družimi za poroka na Bavarsko. Ko umrje leta 750 Borut, posadi Pipin na kneževski prestol Karata in po njegovi brzi smrti Hotimirja, zavezavši si ju z vazalsko prisego. Hotimir, poslednji vladar iz starega Koroškega knežkega rodú, umrje leta 769. Po njegovi smrti so vstali spori in vzbudila so se sovraštva med narodom, najpred najbrže o vprašanji, kdo da se ima voliti na prestol, potem pa med spoznovanci krščanske vere pa med branitelji starih ajdovskih šeg in navad. Tasilo je bil vazal Franške vlade, pa rešil se je te podložnosti ali zavisnosti; to je storilo, da so bili Slovenci zemljepisno od Frankov odkrojeni, da so pa prišli zato v nekako podložnost Tasilovo, ali vsaj njegovih Salburških škofov, ki so širili po Koroškem vero pa si tudi prizadevali pridobiti nad cerkvenimi podložniki tudi posvetno oblast. Tasilo je toraj pridrl na Koroško, posluživši se homatij, ki so razdevale po Hotimirovi smrti deželo, ter si jo je osvojil leta 772; on je menda tudi posadil na prestol novega kneza Vladuha. Pa Tasilu se ni slednjíc

po sreči izšlo prizadetje, doseči nezavisnost; Karol Véliki je zapustil, brž kakor je mogel, severne svoje dežele, ter zgrabivši Longobarde, podrl jim kraljestvo pa je zmogel, obvladavši še pred Furlansko, tudi Tasila, ktereга je dal posaditi v ječo, vzemši mu vse njegove dežele. Tako so prišli tudi Koroški Slovenci neposrednje pod Franško oblast, s katero je zanje nastopila doba mnogovrstnih prememb in različnih prevratov.

Uprava deželna bila je taka v teh dobah na Koroškem, kakoršna sploh pri tedajnih Slovanih.

Začetki krščanstva med Koroškimi Slovenci izgubljajo se očem v megleni starodavnosti. Za gotovo vemo samo to, da je prišla sèm vera iz Ogleja po laških in pa iz Salcburga po nemških duhovnih. Tako vemo, da se je spustil za Sama okoli leta 630 sv. Amand čez Donavo, pa da je oznanoval sv. vero tod po jugo-vzhodnem Noriku. Ti začetki so pa kmalu se izgubili, kar pa ni ostrašilo vnetih duhovnov, da ne bi bili vedno namerjali na Slovence. Vormski vladika Rupert je prišel, spreobrnivši Bavarskega vojvoda Teoda, po želji koroškega kneza na Slovensko, je ondi učil, postavljaj cerkve in razposadil dokaj duhovnov in menihov po deželi. Njegov nastopnik Vitalis ga je posnemal in ga celó prekosal, vneto spreobračaje Slované. Potem ko so Grmanci podjarmili Slovence (leta 748), prizadevali so si zložno Bavarski vojvodi in Salcburški škofje na vso moč, da pokristjanijo svoje podložnike, s čimur sta si zlasti Tasilo II. (748—788) pa Virgil oslavila ime. Virgil (umrl 785) je sproževal in vodil vse naprave, ki so imele služiti za spreobrnitev Slovencev po krajih pred in za Turami, zarad česar so ga tudi počastili z imenom blagovestnika (apostelja) Koroških Slovencev.

Med najstareše Koroške cerkve štejejo se Gospa Sveta, cerkev Paterjonska v Turji, Undrima itd. — Narod se je upiral krščanstvu in je večkrat pregnal vse misijonarje iz dežele; še-le ko so bili popolnoma pod Franškim jarmom, nehali so napotovati oznanjevanju sv. vere (788). Na Koroško in sosedne dežele so pošiljali posebne škofe, katerih delo je bilo, voditi duhovsko upravo in skrbeti za popolno pokrščenje ondotnih Slovencev. Tako je obšel Virgiljev

nastopnik Arno, ko sta mu dovolila papež in cesar (798) spreobračati noriško-panonske Slovence, najpred sam vse njihove dežele ter je postavil pozneje nekega Teodorika za škofa v Zadravji (l. 803). Njegov nastopnik Adalram je postavil za škofa Slovincem Otona (l. 823); za vlade nadškofa Luitprama (836—858) je oskrboval cerkev na Koroškem škof Osvald. Za mejo med Oglejsko in Šalcburško škofijo je ustanovil Karol Veliki l. 810 Dravo, tako, da so odsehal spadali Slovenci pod obé škofii. Rabili so pri službi božji latinski jezik po obredu rimske cerkve.

B. Koroško pod vlado Franških kraljev in Nemških cesarjev (788—976).

Koroško je obdržalo prišedši pod višo Franško oblast svoje kneze, ki so vladali na Koroškem in Štajerskem, kar ga je severno od Drave; pa oblast, katero so jim Franki pustili, bila je komaj senca prejšnje samosvojnosti. Niso jim pa vzeli te časti nekaj zato, da so mamili z naslovom slovenski narod, nekaj pa tudi iz lastnega dobička; kajti taki knezi so se dali rabiti Franški vladi, kakor jej je bilo drago. Kraje, ktere so posedli Slovenci pa njih sosedje in nekdanji zatiralci, Avari, razdelili so Karol Veliki in njegovi nastopniki na tri oblasti: na „Vzhodno krajino“ (Ostmark), iz ktere se je napravilo pozneje nadvojvodstvo Avstrijansko, na „vojvodstvo Koroško,“ pa na „Pomejno Slovensko,“ ki je obsegalo današnje Kranjsko, del Koroškega in del Štajerskega. Vzhodna Pokrajina in Koroško ste bili zedinjeni z vojvodstvom Bavarskim, Pomejno Slovensko pa z Furlanskim. Korošci so bili podložni cesarskim namestnikom ali vojvodom Franškim stolujočim na Bavarskem, izmed kterih je bil prvi svak Karola Velikega Gerold, ki je pal v boji zoper Avare, vojvodstvu njegovemu podvržene (l. 799). Po Geroldu so znani ti-le Bavarsko-Franški cesarski mestoderžci ali namestniki: Guntram, Aberih Gotfried (817—822), Hilderih, Gerold, (827—828), Radbod (834—844), Ernest (—861) pa v drugič (882—887), Rupreht (887—889). Na Furlanskem je bil mejni grof po Henriku Kadolah, kteri si je zastoj prizadeval, da bi utrdil gospodarstvo nad južnim Koroško.

Koroškim in Hrvaškim; kajti uprl se mu je krepko knez Panonskih Hrvatov, Ljudevit. Po Kadolahovi smrti nastopi Balderik (819); Hrvatje se mu hrabro branijo, ko mu pa dojde pomoč iz Nemškega, zmore jih in potlači južno Koroško še v hujšo podložnost.

Tedaj so menda Franki zatrli na severnem Koroškem vlado domačih knezov. Vemo namreč, da so postavili na mesto uprave domačih knezov, v predelu Bavarskega vojvodstva med Furlani in Avari ali bolje med Muro in Savo, to je, na Koroškem in Štajerskem „mejne grofe,“ ki so imeli brzdati Koroške Slovence. Izmed teh mejnih grofov imenuje se v 9. stoletji najprvi Salaho (828), h kateremu je pribežal Privina. Zdi se, da je bival tudi slovenski knez Ingo, čegar pobožnost brezimeni Salcburčan hvali in slavi, v tem kraju slovenske dežele.

Na Furlanskem je toraj vladal, kakor smo omenili, mejni grof Balderik; ker se je pa v vojni z Bolgari slabo vedel, bil je odstavljen (leta 828), njegovo mejno grofovstvo pa razdeto na štiri manjše grofije: na „Furlansko“ v poprejšnjih mejah, na „Istersko“, ki je obsegalo tudi večji del pozneje Postojnske kresije, na „Kranjsko“ od današnjih Goriških mej do Štajerskega in do reke Save pod Ljubljano, pa na „dolnje Koroško“ ali „Slovensko“, od Kolpe do Save na sedanjem Kranjskem pa do Drave, pozneje do Mure na Štajerskem. Viši oblastnik je tu bil ces. namestnik stolujoč na Bavarskem, kateremu so bila podvržena razun teh šterih tudi grofovstva Avarsko, Koroško pa Liburnijsko. Po pogoji Verdunskem (843) dobil je izmed sinov Ludovika Pobožnega Ludovik vse Nemško na desni strani Rena in tako tudi vzhodna pomejna grofovstva, ktera je izročil sinu Karolmanu, kakor svojemu kraljevemu namestniku (l. 856). Hrepeneč po večji oblasti zapodil je ta v kratkem iz teh dežel vse mejne grofe, ki so bili očetu udani, pa je postavil druge na njih mesto (861). Slednjič uprè se očitno očetu in sklene zvezo z Rastislavom Moravskim in z družimi Ludovikovimi neprijatli; pa poboga se z očetom, ki mu z nova podeli Koroško, Štajersko in Kranjsko. Toda nista si bila dolgo dobra; kajti Karolmanovi zoperniki na Ludovikovem dvoru

so kmalu razšuntali očeta na sina. Ludovik nabere toraj vojsko, razglasi, da gre nad Rastislava, obrne se pa (l. 863) na Koroško, kjer sreča v Krški dolini grofa Gundakarja, poveljnika Karolmanove vojske, kterega spravi, obljubivši mu ces. namestništvo po Karolmanovem padu, na svojo stran.

Ko vidi Karolman, da ne more si drugače pomoči, udá se; oče ga dá zapreti in posadi na njegovo mesto za Koroškega vojvoda Gundakarja. Na Gundakarjevo prošnjo obdarovan je Saleburški nadškof Adalvin s posestvi na Koroškem v izplačo darov, katero so mu Koroški mestodržci podajati morali, ko je v deželi Božjo besedo oznanoval. Pa že l. 864 obveljá Karolmanu, da uide iz očetovega zaporá pa da se utrdi v svoji prejšnji oblasti, ko ne more mu poslati Ludovik vojske nasproti, imaje drugej opravka. Razdelivši pa l. 865 z nova svojo državo, prepusti Ludovik najstarešemu sinu Karolmanu Bavarsko, pokrajino Panonsko in Koroško pa vse štiri mejne grofije, ki so postale iz Furlanskega mejnega grofovstva, tako, da je povsod tod pobiral pozneje Karolman vojake, ko se je vojskoval z Moravci. Po Kocelovi smrti se mu je poneslo združiti kos Blatniške kneževine z „mejnim Slovenskim grofovstvom.“ Ko umrje Karolman l. 880, dóbi brat Ludovik Bavarsko, edini nepristni sin Arnulf pa vojvodstvo na Koroškem in na zgornjem Panonskem. — Tedaj se je prikupila Slovenecem in je obvladala tudi na Koroškem slovenska liturgija po Metodu vpeljana, katero so pa Saleburški škofje kmalu zatrli.

Arnulf je krepko vladal v svojih deželah. Ko postane pozneje nemški ali vzhodno Franški kralj, prepusti (896) Panonske pokrajine Braclavu, Slovenskemu knezu med Savo in Dravo, podelivši namestništvo na Bavarskem in Koroškem Rudbertu in po njem Luitpoldu Nordgavskemu, spredniku, kakor se dokazuje, sedajnega kraljevskega Vitelsbaškega rodu. Arnulf umrje l. 899 in po njem stopi na kraljevski prestol Ludovik Otrok. Tedaj so planili (leta 900 nenadoma Madžarji na vzhodno Franško oblast, pridrši skozi Panonsko in Avstrijsko do sredi Bavarskega.

Ko so se vračali nazaj, pobije jim nekoliko čet Luitpold, ki je vladal zbog Ludovikove mladosti sploh vso dr-

žavo. Ko prilomastijo v drugič Madžarji na Koroško, odpodé jih srečno; oni se pa obrnejo na Moravo, razdenejo Moravsko kraljestvo in začno zopet pleniti po Nemškem. Bavarci zberó leta 907 veliko vojsko, da bi ustavili madžarske trume in ne dali jim segati dalje, toda Madžarji zmorejo jih določno v bitvi v Presburški okolici. V ti bitvi je padel tudi Luitpold. Po njegovi smrti postavi Ludovik za vojvodo Bavarske in Koroške mejne grofije njegovega sina Arnulfa, moža, ki se je odlikoval po telesni in dušni krasi. Vladaje skoro samodržno v imenovanih deželah, ustanovi si Arnulf za stalni sedež Bavarsko, Koroško pa dade pod upravo bratu svojemu Bertoldu kakor mestodržcu. Priznavala sta menda za gotovo Arnulfovo nadvlado tudi grof Trugavski in pomejni grof Kranjski pa Pomejno Slovensko. Opiraje se na to prostrano oblast, odpové Arnulf kralju Konradu I. poslušnost. Konrad (Ludovikov nastopnik) ga pa dvakrat prežene iz Bavarskega; tretjič mora bežati celó na Ogersko. Podvrgši se leta 921 Henrikú Saskemu, vladal je še bolj samodržno nego pred.

Ko umrje, (l. 937), so se uprli njegovi sinovi Otonu I., ki jih je pa zmogel, ter je posadil na Bavarsko vojvodstvo Koroškega namestnika Bertolda; po njegovi smrti pa, ko je ugasnil rod Luitpoldov, lastnega brata Henrika, kteremu je pridal leta 952 tudi upravo Berengarju odvzetih krajin Veronske in Oglejske. Bertold in Henrik sta se skazala zmagovalca v bojih z Madžarji.

Za Henrikom I. (ki je umrl l. 955) nastopi Henrik II. Bojevnik, ki se je spuntal, hoté si osvojiti cesarstvo, proti Otonu II.; Oton ga premore, mu vzame veliko vojvodstvo Bavarsko-Koroško, podeli Bavarsko lastnemu vnuku, Luitpoldovemu sinu Otonu, in dá Koroško kakor posebno vojvodstvo Henriku III. iz Šajerjev, sinu nekdanjega vojvoda Bertolda, pridavši mu pozneje tudi novo „mejno Furlansko-Veronsko grofovstvo.“

Notranja razmerja in reči v tej dobi. Deželne meje. Koroško, imenovano Carantanum ali Karantania, ni šlo proti jugu dalje nego čez severne meje današnjega Furlanskega in Kranjskega; na zahod je segalo do sedanje Pustriške doline, na severji do reke Švarce in

Besnice (Piesting), na vzhod tje do Panonije: obsegalo je toraj razun sedanjega Koroškega dolnji del Pustriške doline v Tiroljih, Štajersko pa kos dolnjega Avstrijskega na jugovzhod.

Deželna uredba. Ko je prišlo Koroško pod upravo bavarskih namestnikov, izgubilo je domačo svojo uredbo in dana mu je franško-bavarska. Dežela je bila razdeljena na komitate (grofije), katerim so morda služile poprejšnje županije za podlago. Izmed komitatom so nam znani iz tega ali iz poznejšega časa. 1. Turški (Lurnfeld), ki je obsegal sedanje Turje, Liburnijo in Tiburnijo z okolico vred, končevaje zahodnjo mejo. 2. Beljaški neki med rekama Krko in Dravo, segaje na zahod do Beljaka in do Knežove. 3. Krški ali Breški, severno od prejšnjega. 4. Trušenski, vzhodno od Krškega. 5. Labodski v dolini gornje in srednje Labodice. 6. Junski, ki je mejil na zahod z breškim, na sever s truškimi in labodskim komitatom, na jug pa s kranjsko deželo. Oblast v komitatih so imeli grofje (comites) pobirali so davke (judex fisci), zbirali vojsko in sodili; vrh tega so upravljali tudi kraljeva posestva in skrbeli za javni red. Tak grof se je smel dati namestovati po uradniku na čas izvoljenem (missus) ali pa svojem stanovitem pomočniku (vicarius). Postavljal jih je pa sam kralj iz najveljavnejših rodov v komitatu. Grofje, katerih komitati so stali na deželnih mejah, bili so dolžni braniti svoje grofije sovražnikov, in so se imenovali grofje mejni (comites marchae, marchiones).

Različni stanovi. Kakor povsod po Nemškem in Nemcem podložnih deželah bili so tudi na Koroškem ljudje svobodni in sužnji ali nevoljniki.

Ponemčevanje. Po vvedenji nemške uredbe in po zedinjenji dežele z bavarskim vojvodstvom in z nemško državo začelo se je na Koroškem če tudi tiho in mirno, pa zato še pogubnejše ponemčevanje slovenskih prebivalcev. Sina Furlanskega vojvode Gisulfa, Tas in Kak, zasedla sta Zilsko dolino od zgorej doli do Modrinje vasi, ter sta podelila prebivališča nemškimi Longobardom. Mnogo domačih kneških rodov je pomrlo, mnogo

jih je bilo pregnanih iz svoje lastnine (poznamo štiri imena takih pregnanih knezov: Pribislava, Čimislava, Strojmira pa Edgarja, katerih posestva so udobili bavarski grofje Helmojn, Albgar in Pabov), njih od predtedov podedovana zemljišča so pa bila podarjena tujcem Nemcem. Mnogo Slovencev storilo je smrt v bojih proti Avarom in drugim sovražnikom, zoper ktere so jih vodili franški kralji; njih opuščena posestva so postala last kraljeve krone, ktera je ž njimi obdarovala verne uradnike, cerkve in samostane. Najviši deželni oblastniki so bili vedno iz nemškega rodú, zato so se tudi raji držali svojih rojakov nego domačih prebivalcev, katerih jezika so se morali še le djansko učiti, in so volili za svoje pomočnike uradnike Nemce, ki so se vedli po izgledu svojih viših. Slednjič je prišlo poznejša leta te dobe dokaj posestev pod oblast vnanjih zamejnih škofij: Beljak, Podklošter in Vofsberk so prišli pod škofijo Bamberško; nekoliko posestev v Junski dolini pod Briksensko, v Turji in v okolici pod Frižinsko vladikovino, mnogo zemljišč pod nadškofa salcburškega. Na taka posestva so pa bili poslani brez izjemka nemški naselniki in nemški duhovni. Tako so se napravile počasi nemške naselbine tû pa tam po notranjem, bolj gosto pa po zahodnjem in severnem Koroškem.

C. Koroška dežela, kakor vojvodstvo, pod vladarji iz različnih rodov do združbe z vojvodstvom avstrijskim (976—1335).

Henrik II. skusi leta 977., pridobivši si pomoč češkega kralja, nekoliko duhovnov in posvetnih knezov, zlasti pa novega koroškega vojvoda Henrika III., polastiti se zopet Bavarskega; toda cesar ga zmore in vjame (978). Za tega del bil je odstavljen tudi Henrik III. in na njegovo mesto za koroškega vojvoda postavljen franški grof Oton iz Vormsfelda. Čez štiri leta zadobi Henrik III. zopet cesarjevo milost, tako da mu povrne Koroško in podeli vrh tega po Otonovi smrti (983) celó Bavarsko. Tega vojvodstva ni pa dolgo obdržal. Henrik II. se polastí že leta 985 s česko in poljsko pomočjo Bavarskega ter si

podvrže, ko umrje l. 989 Henrik III., tudi Koroško, tako da ste bili za njega dni obe vojvodstvi pod eno vlado. Koj po smrti Henrika II. odcepi cesar zopet Koroško od Bavarskega, in ga podeli s Furlanskim in z Verono vred Otonu iz Vormsfelda. Za njim je vladal sin njegov Konrad (l. 1004), mož nagel in razkačljiv, od leta 1012 naprej pa Albero iz Eppenšteina, iz domačega rodu, ki je imel, kakor njegovi predniki, pod svojo oblastjo Veronsko, Furlansko, pomejno Slovensko, Kranjsko in Istersko. Ta velika oblast se je menda zdela cesarju Konradu II. prenevarna; kajti razsodil je, ko je vstal razpor med Alberom in oglejskim patrijarhom zavoljo obojnostranske oblasti, popolnoma na korist patrijarhu tako, da ima biti za naprej Furlansko popolnoma ločeno od Koroškega, pa da ima v njem patrijarh vse svetne pravice.

Leta 1035 odstavi cesar Albera do dobrega in podeli vojvodstvo Konradu, sinu Konrada iz Vormsfelda, po čegar smrti (leta 1039) ostane za cesarja Henrika III. osem let prazen prestol, dokler ni bil izvoljen za vojvodo švabski Velf iz Atorfa (leta 1047). Po Velfovi smrti (1055) bila je tudi Verona ločena od Koroškega in deta pod svetno škofjo upravo kakor sploh druga škofja posestva v Lombardii. Koroško vojvodstvo je podelila še-le čez dve leti (leta 1057) cesarica Neža Konradu iz Lotrinka, rodbeniku cesarske hiše, po njegovi smrti pa Bertoldu Ceringskemu iz Švabskega (l. 1059). Henrik IV. vzame pa temu, spričo upora, Koroško, katero podeli dedično Markvardu iz Eppenšteina, Alberovemu sinu (l. 1073).

Kedaj je nehala zavisnost „pomejnega koroškega grofovstva“ od koroških vojvodov, to se ne vé. Henrik IV. je odločil tudi Istro in Kranjsko od Koroškega, kateri je podelil leta 1077 oglejskemu patrijarhu vrh Furlanskega, ki je bilo že njegovo. Po Markvardovi smrti (l. 1077) dobí sin Luitold zgol vojvodstvo po očetu; kajti tudi Slovenskega pomejnega grofovstva južni del, Slovenska pokrajina, bil je že nekoliko časa pred združen s kranjsko deželjo in je prišel tudi tako pod patrijarha, med tem, ko se omenjajo na severnem delu, se-

danjem južnem Štajerskem, Marburški grofovi kakor nezavisni od vojvodske oblasti. Luitold, ki je bil že prileten, pa ni še imel dedičev, dal se je ločiti po papežu Gvibertu od svoje žene, pa je umrl kmalu po drugem zakonu l. 1090. Nastopnik mu je bil brat Henrik IV., kteremu podeli cesar Henrik IV. Koroško v fevd, potem ko mu je podelil že l. 1077 pomejno Istersko. Luitoldov tretji brat Ulrik je bil od leta 1085 oglejski patrijarh. Vojvoda Henrik IV. je držal iz začetka s cesarjem Henrikom IV., leta 1105 potegne pa kakor tudi brat Ulrik s cesarjem Henrikom V. in služi mu vneto.

Tedaj je postala na Koroškem Krška škofija, — ustanovil jo je l. 1072 salcburški nadškof Gebhard (prvi škof je bil Gunter) — pa ti le samostani: nunski Št. Dominika v Št. Jurji, kterega je ustanovil grof Vihburg; benediktinski v Osojah — ustanovila sta ga roditelja oglejskega patrijarha Popa; — samostan v Valmatu — ustanovil ga je nadvladika solnograški Gebhard; — samostan benediktinski v Št. Pavlu ustanovljen po Engelbertu iz Šponheima; — samostan v Dobrli vasi; nunski samostan v Krki — sezidala ga je leta 1042 grofinja Hema, žena grofa v Brežah; pa benediktinski samostan v Podkloštru, ustanovljen po Bamberškem vladiki Otonu leta 1107.

Ko je salcburški nadškof Konrad leta 1119 bival pri sovražnikih Henrika V. na Saskem, polastil se je vojvoda Henrik IV. nekoliko posestev te škofije na Koroškem, nakanjaje spraviti pod-se tudi ostale Konradove lastnine. Toda Konrad se poboga brzo s cesarjem in hiti na Koroško, kjer Henrika najpred s kletbo prestraši, potem s pomočjo krškega škofa z orožjem pokori. S Henrikom IV. odmrje l. 1122 rod Eppensteinski in cesar podeli Koroško Henriku V. (kakor vojvodu III.), grofu iz Labode in Šponheima, sinu Engelberta I. mejnega grofa v Istri.

Ti mejni grofje so pa imeli na Kranjskem prostrana posestva in so upravljali z dovoljenjem oglejskih patrijarhov tudi krajnsko mejno grofovstvo. In Henrik V. se je zapletl v razpore z nadškofom Konradom, v kterih sta mu pomagala brata Engelbert in Bernhard. Engelbert je postal, oženivši se s sestro Henrika IV., l. 1124 ko-

roški vojvoda, Bernhard se je pa polastil s pomočjo bratovo proti Popu in Veriandi, grofom Savinskim, njihovih alodialnih posestev na Štajerskem.

Razpor s cerkvenimi oblastniki, ponehavši nekaj časa, vnel se je zopet, ko je začel krški škof Hildebald, opiraje se na cerkveno oblast, tako razširjati Virburški privilegij od leta 1130, po katerem je imel držati v imenu salcburškega metropolita v svoji lasti mesto in trdnjavo Breže, da ni prenehal mešati se tudi v posvetne reči. Vojvoda napade toraj škofova in Hildebaldova posestva in nju ljudi, pa obsede in ostro oklene mesto Breže. Leopold Sveti pa pretenje s cerkvenimi kaznimi privede Engelberta k poboganju: on spremeni nagloma svoje bojne misli, daruje obilno posestev nadškofu in stopi v samostan, podelivši vojvodstvo sinu Ulriku I. Ta je prepustil za živih dni (umrl je 1143) vladu sinu Henriku VI. (kakor vojvodi IV.); po tem so nastopili vojvodsko oblast: Herman (l. 1161) pa Hermanova sina Ulrik II. (l. 1181) in Bernard (l. 1201), vrstnik Přemysla Otokarja I., čegar hčer Juditko (Bogoslavo) je vzel v zakon: tu so se začele vroče prijateljske zveze med obema vladajočima rodoma. Ulrik in Bernard sta držala s Filipom Hohenstaufskim proti Otonu Brunšviškemu.

Izmed Bernardovih otrok je dal Ulriku česki kralj Vaclav I. leta 1237 Břetislavsko na Moravskem v popolno last, postavivši Filipa za Višegraškega prošta in Českega kancelarja, dokler so ga izvolili leta 1246 za salcburškega nadškofa. Niso ga pa dolgo hoteli posvetiti za duhovnega spričo njegovega zanikernega življenja, hrepenenja po oblasti, bojne misli in gizdave noše; in ko je bil posvečen, pahnili so ga l. 1256 z nadškofjega prestola ter povzdignili na-nj Ulrika, Sekavskega škofa. To leto je umrl Bernard in je postal sin njegov Ulrik VII. koroški vojvoda. Filip se uprè novoizvoljenemu nadškofu, kteremu sta pomagala bavarska vojvoda Ludovik in Henrik, ko sta držala s Filipom brat Ulrik pa Přemysl Otokar II., kralj česki; pa nadškof Ulrik si izprosi pomoči tudi od ogerškega kralja Bele in sina njegovega Štefana, ki plane leta 1258 čez Koroško in grozno popleni deželo. Otokar, ki

je to oklical za razdor miru sklenjenega l. 1254, v kateri sta bila sprejeta oba koroška brata, napové Beli vojno. Obe strani naberete si zaveznikov ter se udarite leta 1260 pri Kesenbrunnu v bitvi, v kateri so bili Ogri hudo tepeni; na kar je Otokar lahko privedel solnograški kapitel k temu, da je priznal in prijel prihodnje leto Filipa za nadškofa. Ko ga ni hotel papež potrditi, pregovoril ga je Otokar, da je odstopil (l. 1262) in je pomogel k tej časti šleškemu vojvodu in dosedanjemu višegraškemu proštu Vladislavu. Te prijateljske zveze med Otokarjem in koroškima bratoma na eni, na drugi strani skrb Ulrikova, da ne bi razdevale, ko on umrje, domače vojne Koroškega, pomejne dežele mogočnega soseda, privedlo je Ulrika, da se je napotil na Česko v Poděbrade, pa da je tu imenoval 4. decembra 1268, ko ni imel lastnih dedičev, Otokarja za dediča vseh svojih dežel in pravic. Ulrik se je odrekel nasledstva proti temu, da so obljubili pripomoči mu na oglejski patriarški prestol; to se je tudi zgodilo. Ulrik, ki je imel velik upljiv na ondotni kapitel, pa Otokar sta storila s svojo priporočbo, da je ta po smrti patriarha Jurja iz Montelonga 23. septembra 1269 njega izvolil za to čast. Kmalu potem, 27. oktobra, umrje Ulrik in Otokarjev upravnik na Štajerskem Konrad, prošt Berniški, pride na Koroško in prevzame brez vsega upora vladu tukaj, v Istri pa v enem delu Furlanskega v imenu svojega kralja; pa Filip je zahlepel po svetni oblasti: on spravi mnogo grajsčakov na Koroškem in na Kranjskem, celó deželnega oblastnika Konrada na svojo stran, polasti se l. 1270 skoro vse dežele in si izprosi pomoč ogerskega kralja Bele, s katerim se je zavezal tudi Bavarski vojvoda Henrik. Oglejski kapitel je pa odstavil Filipa in je stopil v zvezo z Otokarjem: ta udari sam, ko slavno zmore Ogre, meseca novembra z veliko vojsko na Kranjsko, polasti se Slovenjega-Gradca in dobí Ljubljano, Kostanjevico, Kamnik z naskokom; ko vzame in popleni še nekoliko krajev, podá se mu dobrovoljno vse Kranjsko in vsa Slovenska Pokrajina. Postavivši tu Ulrika iz Hausbaha za poglavarja pa Loškega fajmoštra Henrika za deželnega pisarja, podá se Otokar na Koroško. Tu se je zbralo pri

njem v St. Vidu, stolnem mestu tedajšnjih vojvodov, dokaj grajščakov, ki so si prizadevali dobiti odpuščenje uporni stranki in poboganje s Filipom, ki je pozneje sam prišel in se odrekel vseh pravic na vse dežele, mesta in gradove. Tudi ti pogodbi se je podvrgel, da zapusti Koroško, ter da se poda v Kremco, kjer bode živel na posestvih, ktera mu kralj odkaže. Ustanovivši za upravnika v deželi Albrehta iz Berna dá še Otokar Nežo, vdovo po vojvodu Ulriku, za ženo Ulriku iz Heunburka, grofu Koroškemu, pusti dovoljno število vojakov v deželi pa odide na Česko. Na Avstrijskih mejah je nanj prežal Ogerski Štefan; pa Otokar zvé to dosti zgodaj in se mu ogne, toda pozneje se vzdigne zato z novo vojsko na Ogre. Tu se razglasi v novič Filip javno za vojvoda na Koroškem, pa za oblastnika na Kranjskem in v Pokrajini, potrdi v novič zvezo s Štefanom, ter mu obljubi, da ga postavi po svoji smrti za dediča v omenjenih deželah. Potem si je osvojil vse Furlansko, pobil Alberta iz Gorice z bratom njegovim Manhartom Tiroljskim, prisedšim mu na pomoč, ter je napravil, da je poslalo 5 sufraganov Oglejskega patriarhata prošnjo v Rim, naj bi njega papež potrdil v patriarški časti, ali naj bi mu vsaj podelil upravo te prostrane škofije. Toda iz Rima pride v kratkem odgovor, da Filip ne more biti nikdar potrjen za patriarha.

Štefan in Otokar sta pa sklenila potem, ko so bili Čehi zmagovalno planili na Ogersko, 2. junija mir, v čegar členih je tudi stalo: „Da se odreče kralj Štefan vsega vtikanja in vsake zveze s Štajerskim, Koroškim in Kranjskim za-se in za svoje nastopnike, ter da ne podeli nikake pomoči Filipu. Ta mir je storil, da je odpadlo od Filipa mnogo njih, ki so se ga do tedaj držali; drugi, ki so se javno k njemu oglasili, bili so pregnani, ostali njegovi privrženci niso se pa upali za-nj kaj početi, ko so se videli slabše, gledé števila in moči. Vrh tega se je podvrgel Ulrik iz Drnholca iz rodu Kovnicev, vojaški poglavar na Koroškem, Kranjskem pa v Slovenski Pokrajini, l. 1272 tudi Furlansko, na kar se je podal Filip videvši se brez pomoči, na Ogerski dvor, kjer je živel do Štefanove smrti (l. 1272). Pozneje se poboga z Otokarjem, in ta ga v boji

zoper Ogru l. 1273 postavi za oblastnika Koroške dežele, pridavši mu novega vojaškega poglavarja Ulrika Tauflerja, Tiroljca, ki je v resnici upravljal vso deželo, da-siravno se je Filip imenoval oblastnika.

Ta čas so izvolili Rudolfa iz Habsburga za nemškega kralja; kako je ravnal z Otokarjem, to je zano, da ni treba tukaj ponavljati. Filip podá se hitro potem (l. 1275) k njemu v Norimberk. Rudolf je koj poročil vsem grofom, grajščakom in pooblaščencem na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Pokrajini, da imajo odslej njega priznati za vojvoda in na-nj se obračati v svojih rečéh.

Brž ko je bil Rudolf izvoljen, začeli so se gibati Korošci; Filipovi prijatelji so bili čim dalje tem drzniši in so se začeli pripravljati na upor. Zvedevši to Otokar, poslal je Štajerskega vojaškega poglavarja Miloto iz Dedic, naj bi se maščeval nad Koroškimi posestvi Salcburškega nadškofa, vnetega zoprnika Českega kralja. Milota pridere z vojsko pred Breže, vzame jih po hudem uporu, obropa in da zapaliti; potem je razdel še druge utrjene kraje in je oškodoval nadškofa Friderika za kakih 40.000 griven. Tako počinanje je hudo ostrašilo neprijatelje: ne samo, da so se vzdržali vsakega nasprotovanja proti Otokarju, obljubili so mu še z nova poslušnost in vernost; toda le na videz. Otokarjevo početje jih je še bolj razdražilo; čakali so pa lepo ugodnejšega časa, da mu pokažejo svoje sovraštvo. Zupustili so Otokarja celó taki, katerim je bila draga njegova krepka vlada, kajti varovala je deželo sovražnikov spričo tako ostrega njegovega vedenja proti rojakom; in tako je ostala prav mala peščica takih, da bi bili ponudili v nepotuhnjeni zvestobi Otokarju svoje gradove in svoje življenje. Hinavska zvestoba se je koj pokazala, ko je napovedal Rudolf Otokarju vojsko. Najmogočniši grajščaki, n. pr. Ulrik iz Obirov (Heunburški), Henrik iz Pfanenberka, gospodje Vulfingi iz Stubenberka in drugi podali so si roko za Rudolfa. Salcburški nadškof odvezal je vse podložnike prisege, s katero so obljubili Otokarju zvestobo, menihi in pridigarji pa so po deželi romaje proti njemu ljudi šuntali. To opazivši umaknejo se česke posadke na Štajersko; na to plane Manhart Tiroljski v deželo in

si jo v kratkem vso podvrže. Otokar odreče se slednjič l. 1267 vseh svojih dežel razun Česke in Moravske.

Za njegove vlade so bili na Koroškem oblastniki vojaški poglavarji, kateri so imeli vso upravo v rokah; bili so najviši vodje, ravnali so politične reči, oskrbovali finančno gospodarstvo in pravosodje. — Zdaj pa je dobil upravo Koroške dežele Tiroljec Manhart; Rudolf si je bil pri njem izpsodil 30.000 griven in hotel jih je menda, in sicer tem raji s tem plačati, ker je imel sin Albreht od leta 1276 Manhartovo hčer Elizabeto za ženo, in ker se Filip sam ni več menil za Koroško. Ta je prebival koj od leta 1275 neprestano z obilnim spremstvom, uživa je vojvodski naslov, na Rudolfovem dvoru; bil se je menda že naveličal vladarjenja in je dal Rudolfu delati iz Koroškega, kar ga je bila volja; umrl je leta 1279.

Manhart je toraj vladal brez upora na Koroškem; l. 1286 je bil imenovan za dedičnega oblastnika na Koroškem, imaje že Kranjsko v pesti. Manhart je umrl leta 1295 in nastopil je vlado sin Henrik z bratoma Ludovikom pa Otonom vred; po njegovi smrti l. 1306 je vladal sam. Poročivši se z Ano, najstaršo hčerjo Vaclava II. Českega kralja, odprl si je pot na Česki prestol, kamor je bil poklican l. 1307; pa zbog nevšečnega vladanja moral je že l. 1310 zapustiti Česko in vrniti se zopet na Koroško.

Žena Ana mu umrje l. 1313 brez otrok, in Henrik se v drugič poroči z Adelo Brunšviško-Grubenhagsko, s katero je rodil Margareto (z pridevkom Maultasch-ska).

Leta 1321 se je Henrik pobogal s Českim kraljem Janom in je vzel svoji hčeri drugorojenega Janovega sina, Jana Henrika za moža, kar je temu zagotovilo dedišstvo na Koroškem in v Tiroljih. Ko umrje Henrik 4. aprila 1335, združi se koj cesar Ludovik z Avstrijskima vojvodoma Otonom in Albrehtom in se z njima tako pogodi, da pripade severno Tiroljsko k Bavarskemu, ostalo pa dobita ona dva. Treba pa vedeti, da je bil obljubil Ludovik Henriku, da bodeta dedovala po njem hči in zet. Dne 2. maja je podelil Ludovik vojvodoma v fevd dežele in zaukaže stanovom in prebivalcem, da imajo ju priznati za svoja vladarja, na kar se jima zapriseže najpred Konrad iz

Aufenšteina. Jan Česki se vzdigne za pravice svojega sina zoper Avstrijska vojvoda in se z njima bojuje na severji, med tem, ko hiti sin Karol proti bratovim in očetovim upornikom na Tiroljsko, kjer je plenil deželo in razdjal nekoliko gradov, n. pr. Št. Lampert in druge v Lenski dolini. V tem je bil sklenjen na severji mir; Jan se odreče Koroškega, Kranjskega in Slovenske Pokrajine, vojvoda pa Tiroljskega. Po tedaj je ostalo Koroško Avstrijskim vojvodom.

D. Koroško od združbe z Avstrijskim vojvodstvom, l. 1335, do najnovejših časov.

Da-siravno sta imela oba vojvoda enake pravice do Koroškega, bil je vendar le viši upravnik ali vladar v deželi sam Albreht Hromi. Sklicavši leta 1355 avstrijske, štajerske in koroške stanove na Dunaj, predstavi jim Albreht svoje sine Rudolfa, Friderika, Albrehta in Leopolda, okliče si Rudolfa za nastopnika in odkaže ostalim delež; potem je ustanovil, kako se imajo vesti sinovi med seboj, gledé podložnih pa je dal potrditi stanovom to naredbo.

Leta 1357 je zaročil sina Rudolfa s Katarino, hčerjo Karola IV., in hčer Margarito s Manhartom Tiroljskim, sinom Margarite Maultaške in Bavarskega vojvoda Ludovika (umrlega 1358). Za njegove vlade je pokončal na Koroškem potres 17 gradov, 10 vasi in je razsul mesto Beljak. Tudi za kugo (črna smrt imenovano) je umrlo mnogo mnogo ljudi. Po Albrehtu je nastopil na Koroškem Rudolf. Ta je obnovil najviše urade v deželi, prejel l. 1360 Koroško v fevd od Karola IV. in pogodil ženitev z Manhartom Goriškim, čegar hči Katarina, blagovnica in dedična, se je omožila z Rudolfovim bratom Leopoldom.

Pogodba ta je bila obnovljena l. 1364 z grofom Albrehtom s tem pristavkom, da imajo pripasti po izmretji moških potomcev njegove dedične dežele pa državni fevdi Metlika, Lenča, Bistriška dolina in Koroško falcgrofovstvo avstrijskemu vojvodstvu, kar se je tudi pa še-le leta 1500 zgodilo. Rudolf je 1365. l. umrl in ni zapustil otrok; po njem sta vladala Avstrijskim deželam oba brata Albrecht III. in Leopold skupaj.

Leta 1368 sta se jima uprla brata Aufenšteinska Konrad in Friderik z dokaj prijatelji in zavezniki; morala se je proti njim odpraviti velika vojska; škofa Bamberški in Saleburški sta jima poslala tudi vojakov na pomoč. Ko se je po dvamesečni hudi obsedi podal grad Pliberk, v katerem sta se branila sama brata, so se podali tudi ostali puntarski kraji. Aufenšteincea so zaprli pa jima pobrali posestva. Albreht in Leopold sta vladala združena do 1379. leta, v katerem sta tako razdelila si dežele, da je obdržal znanprej Albreht Avstrijsko, Leopold pa dobil ostale dežele. Leopoldu se je podal l. 1386 tudi Trst. Hrabri duh ni mu dal mirovati, padel je proti Švajcarjem v bitvi pri Sempahu l. 1386. Sinovi Vilelm, Leopold, Ernest in Friderik so se še tisto leto pogodili s štricom Albrehtom in so mu prepustili do njegove smrti (l. 1395) vladavo v vseh deželah. Leta 1396 sta se pogodila dva najstarša Vilelm in Leopold tako, da bode Vilelm vladal Avstrijsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Istro; Leopold pa, da si vzame Elsacijo, Burgundijo in Švabsko; vrh tega, da ima živiti Vilelm brata Ernesta, Leopolda pa Friderika. Pa že leta 1402 privzameta Vilelm Ernesta, Leopold Friderika v omenjenih deželah za sovladarja.

Po Vilelmu, ki je umrl l. 1406, prišlo je Koroško na Leopolda, ki je tu vladal do smrti l. 1411. Po njem je prevzel na Koroškem Ernest Železni sam vladavo, in je bil poslednji l. 1414 po stari šegi na vojvodski stol postavljeni Koroški vojvoda. Ernest je umrl leta 1424 in od tedaj je imelo Koroško, postavši provincija Avstrijskih dežel, ž njimi enako osodo.

Kar se je potem posebnega godilo na Koroškem, postavimo na kratko sem. Po Ernestu je vladal na Koroškem do l. 1493 Friderik Krotki. Za njega vlade so pridrli nekolikrat Turčini v deželo. Prvič prihrumé na Koroško od zahoda, rojé do Vetrinja in odženó sè seboj 8000 jetnikov. Drugič so se vlili v deželo od juga (l. 1476), tretjič so se pripodili leta 1478. To leto so napravili kmetje med seboj zvezo (bund, od teh bundov prihaja slovenski punt) in so mislili siloma vzdigniti se, da se odkrižajo malovrednega denarja. Ko se je to pozvedelo in ko jim pride

opomin, naj bi mirovali, so se izgovarjali, da so se združili proti sovražniku Turku. In res privihra ta kmalu v deželo, kmetje se mu postavijo tudi kakih 6000 skupaj nasproti, pa predno so zagledali prvo turško halino, jih je že, ko bi pihnil, veter raznesel na vse kraje; tiste, ki so ostali, so Turki ali pobili ali odpeljali v sužnost. Takrat so planili Turki čez vso deželo, so razdevali naselbine, paili in plenili, kar jim je prišlo pod roke, in so se vrnili iz dežele brez najmanjše lastne škode. Takih roparskih vpadov so napravili Turki pozneje v turških vojskah še več, pa nikdar več ne v taki prostranosti, niti tako, da ne bi bili za-nje plačali. Če ravno so glave kmečkega vpora po odhodu Turkov nekaj poobesili, nekaj pozaprli, vendar so se za Maksimilijana (1493—1518) kmetje zopet vprli, ker so jih gosposke prehudo tlačile in odirale.

Leta 1515 je vstal punt na Štajerskem in Kranjskem, kjer je skupaj privrelo pri Brežicah na Savi kakih 80.000 podložnikov, in še tisto leto so se spuntali tudi Korošci. Ljudje so pravili, da morajo se združiti in delati si sami Božjo pravico, ktere nočejo jim delati ljudje. Zoper Korošce so poslali 1500 pešcev in 80 konjikov pravilne vojske. Ti so šli proti Staremu Dvoru in so hoteli v Št. Vidu počivati; meščanje, ki niso preveč zaupali oboroženi moči, zaprli so jim mestna vrata. Puntarje so lahko zmogli in so jih obsodili, da bodo morali plačevati za kazen na večne čase „vporščino ali vporni davek.“ Da-si je pustil Št. Vid po nekoliko urah vojski v mesto, vendar so stanovni tožili pri cesarji in prosili, naj jim podeli Celovec v last, da bodo smeli tam zborovati in soditi. Cesar jim potrdi prošnjo 24. aprila 1518 in posihmal je postal Celovec Koroško glavno mesto.

Ko je bilo Koroško združeno z Avstrijskim in v poznejših dobah so imele Salcburška, Bamberška in Goriška škofija prostrana posestva na Koroškem. Salcburška posestva so bila: Breže, Stari Dvor, Hüttenberk, Št. Andraž, Gospa Sveta, Sovodenj itd., vrh tega so imeli mnogi grajščaki od te škofije fevde. Bamberška škofija je imela: posestvo Voflsberk in Hardneistein, Reichenfels z bogatimi rudniki, grajščino Beljak, Trg in še drugih mnogo.

Goriški škof je pa imel tu več posestev, nego oba óna dva skupaj, imel je grajščino Tursko, skoro celo Ločansko in Zilsko dolino in mnogo družih grajščin. Ta cerkvena zemljišča so se po času zeló zmanjšala. Najpred so jih sami škofje nekoliko poprodali, kajti morali so velike davke od njih plačevati, dalje jim je pa oviralo ostro prigledovanje svojih uradnikov.

Leta 1529 pa 1532 prodala jim je vlada tretjino lastnine in porabila novce za vojskine stroške. Slednjič je prodala Bamberška škofija vso svojo lastnino cesarici Marii Tereziji za 1 milijon goldinarjev in za 4⁰/₁₀ iz dolgov, ki so iznašali 351.000 gold.

Salcburška posestva so pa bila l. 1803 in 1806 sekularizovana in oklicana za državna. — Izmed viteških redov, ki so se bili tukaj naselili ali ki so vsaj tukaj imeli posestva, imenujejo se Johaniti, Nemški vitezi pa vitezi St. Jurja.

Najvišo deželno upravo je vodil vojaški poglavar, kterega je postavljaj cesar ali Avstrijski nadvojvoda; njemu na pomoč so bili uradi osnovani, kakor sploh po notranje-avstrijskih deželah. Vrh teh so pa še neprestano bili stari visoki uradi, kakor častni naslovi nekterih rodov, n. pr. dvorni maršal, točaj ali častnik, starešina itd.

Svobodno oznanovanje božje besede, začeni se na Českem, obnovilo se je v 16. veku na Nemškem, in je našlo tudi na Koroškem rodovita tla. Prvi se je v Lutrovi misli tu predrznil javno pridigovati Volk Todt, minoriški gvardian v Volfsberku, ki je pridobil Lutru mnogo ljudi v Labodski dolini; potem bogati grajščak Veitmoser, ki je imel dokaj posestev in zdatne rudnike v Sovodnji in v Gasteinski okolici; ta je vneto širil novo vero med svojimi rudarji in podložniki v podolji reke Jezernice, Desne in Malte. Za tema začetnikoma so prišli drugi še bolj goreči in navdušeni razširjalci, namreč studentje, ki so pridobivali, prisedši domu iz nemških vseučilišč, kjer so studovali, svoje plemenite roditelje za novo vero, ali pa jo širili na vso moč. če so bili meščanskega rodu, med meščani.

Po naključbi je podala sama vlada reformatorjem in njih učenju, če ravno ni tega hotela, izdatno podporo. Celovec je namreč l. 1514 do tal pogorel, in ko se ni našlo dosti domačih prebivalcev, da se iz nova sezida in obljudi, izdá se razglas, da bode dovoljeno tudi tujcem, svobodno in brez davka s katerim koli rokodelstvom v mestu pečati se. Na to se je nateplo tje toliko, zlasti Švabskih Nemcev, da je postalo skoro vse mesto protestanško, brez posebnega naperjanja protestantov. Zeló je pomagalo širiti novo vero tudi rudarstvo, ki je bilo tedaj jako izdatno; kajti rudarji so bili večí del Nemci, kateri so prišli iz tujega v deželo, ali pa Korošči, ki so se rudništva učili na tujem, od koder so prinašali seboj novo vero v domače gore. In to je treba pomisliti, da, kakor je prihajala izobraženost iz tujega, tako so prihajale ž njo tudi knjige, to se vé, da pisane v lutriškem duhu — na Koroško, kjer so jih navdušeno čitali. Avstrijski, štajerski, koroški in kranjski stanovi, katerih večina je prestopila k novi veri, je zahtevala leta 1556 od kralja Ferdinanda, da jim dovoli svobodno spoznavanje evangeljskega verstva. Pa Ferdinand ni vsega dopustil, dovolil je samo obhajilo pod obojo podobo, dokler ne izreče v ti reči svoje razsodbe Tridenški cerkveni zbor ali koncilij. Zato so ponavljali Koroški stanovi na vsakem zboru (zbori so se sklicavali zarad dovoljevanja davkov in vojske vsako leto, in pri družih priložnostih tudi med letom), svojo prošnjo, dokler jim je odobril nadvojvoda Karol svobodno spoznavanje vere, pogodivši si, da bode mu svobodno delati na lastnih posestvih in po vojvodskih mestih, kakor bode njega samega volja. Lutrištvo, ki se je tako razširilo in vkoreninilo v deželi, hotel je Ferdinand, veljaj kar veljaj, zopet izpleti in je začel svojo protireformacijo s tem, da je izpodil vse nekatolike sè svojega dvora ter ukazal vsem svojim uradnikom po njem se ravnati. Na mesto lutrištvu vdanega glavarja postavil je novega, iskrenega katolika, grofa iz Nagarola. Ko so se stanovi l. 1599 Ferdinandu zaprisegali, prisegel jim je tudi on na vse dosedanje svobode, samo o veri ni se zmenil. Spoznavši kam namerja, zahtevali so stanovi, naj jim potrdi tudi slobodno spoznavanje vere, kar jim je pa Ferdinand odrekel, nadaljevaje svoje zatiranje protestan-

tizma. Sekavski škof Martin Brenner je prišel na čelu oborožencev, spremljevan od deželnega glavarja grofa Ortenburka na Koroško. Hodé od mesta do mesta, od vasi do vasi preiskovali so luteranske molitvenice in stanovanje protestanških pastorjev in sežigali knjige, razglasivši po 12 cekinov za vsako, ki bi bila zatajena; dajali so prisegati na katoliško vero in kdor ni hotel, moral je zapustiti deželo; prepovedali so obhajilo pod obema podobama in stavili katoliške duhovne na opuščene fare. Take, ki so se pomišljali, ne upaje si prestopiti k katoliški veri, podučevali so in dajali jim odlog za premislek. Tako so se spreobrnila vsa mesta in zadnjič sta se podala tudi Beljak in Celovec, od koder je bilo izgnanih 27 predikantov.

Leta 1604 so prišli na Koroško Jezuiti in umestili se v Celovcu, kjer se jim je odkazala cerkev najsv. Trojice. Ti so se potem vneto trudili za katoliško vero; pa naposled je vendar po času pojemala ostrost proti stanovom, in ko niso ti več čutili pritiska, prijenjevali so tudi koj bolj svojim podložnikom, tako, da ni bilo nikdar več do čista odpravljeno luteranstvo iz dežele.

Iz političnih ozirov je zedinil Jožef II., da bi scentralizoval vlado, Štajersko Koroško in Kranjsko, odstranivši grofa Vincenca Ursina Rosenberškega, pod enega guvernerja Antona grofa iz Khevenhüllerja. V Celovcu je pustil samo pozivno sodnijo za te tri dežele in za Tiroljsko; deželno sodništvo za Koroško in Kranjsko je pa preložil v Ljubljano.

Leta 1791 je dobilo Koroško zopet deželno upravo pod imenom deželnega poglavarstva, pa leta 1804 je bilo v drugo združeno s Štajerskim pod en gubernij v Gradcu. — V francoskih vojskah so nekolikrat obsedli sovražniki Koroško; ko so Francozi dobili vsled Dunajskega miru gornji del te kronovine, zedinili so ga z Ilirskim kraljestvom. Pozneje so morali zapustiti Koroško, predno so pa odšli, zagnali so kvišku in razsuli vse Celovško ozidje. Po Pariškem miru je dobila Avstrija nazaj gornje Koroško, katero so leta 1825 zopet pridružili ostalemu Koroškemu, kakor je ž njim bivalo združeno od starodavnih časov,

in djali vse Koroško pod Ljubljanski gubernij. Še-le leta 1849 je bilo oklicano Koroško za kronovino samo za se in je dobilo lastno deželno upravo.

IX. Slovstvo.

O Koroškem zemljepisu sploh so pisali (posebno o topografii) slavni Valvazor (1688) pa v novejših časih Wagner (1847). Za goropisje in geognozijo nahajajo se važni pripomočki posebno v „letnikih osrednjega geologijskega zavoda“ na Dunaji (viški ali višine Koroške dežele, podaja Sennoner v III., geologijski sestavki v I., V., VI., VII., VIII. in XII. letniku, podali različni) pa v „poročilih zemljepisnega društva“ na Dunaji (podajejo Ruthner, Urlinger in drugi) in „planinskega društva“ na Dunaji (podajata Mojžiševič in Pajrič).

Rastlinstvo ali Floro Koroško je popisal že leta 1772 Scopoli (2 zvezka z obrazi), rudnice ali mineralne vrelece Karoliz Aichelburka (1842), Koch (1845) in Haerdtl. Drugi zemljepisni pripomočki so: Schaubach, Schmiedl, Hauer, Zefarović pa razni slovenski in nemški časniki (zlasti časnik Koroškega muzeja). Za vodopis je važen pripomoček „poročilo kupčijske zbornice Koroške o voznosti reke Drave“ (1854), za statistiko tabele „statistične osrednje pisarnice“ in njena poročila (o železni obrtnosti Rozsival, o stekleni Schmitt, o občilih Streffleur, leta 1856 pa 1858) pa poročila kupčijske zbornice Celovške, da-si zastarana (za leti 1852 in 1853). Za topografijo je dober „imenik krajev na Koroškem“ s slovenskimi imeni vred (1860), za narodopis Šafaříkovi in Czoernigovi spisi pa spis Kozlerjev (1854 in 1864).

O zgodovini so pisali, pred Valvazor, Unrest (1758) in v najnovejših časih Hermann (1843) pa baron Ankershofen (1850—1859), pod čegar vredništvom je tudi izhajal posebni arhiv za Koroško zgodovino (1849 in sled). Izmed map so vredne, da omenimo mapo generalnega štaba (tudi geologijsko barvano), mape Schedove, različne mape Ilirskega kraljestva, Kozlerjev zemljevid,

mapo cestno Streffleurjevo (v poročilih osrednje statistične pisarnice l. 1856), Artarijevo (1843) pa Blumovo mapo prirodnih plodov in obrtniških izdelkov, Keilovo in Fötterlovo vzvišeno mapo Vel. Zvona (1853) in druge 4 v zgornjem Koroškem, profesorja Endra 100 pogledov na Podravje in družih obilo.

Podravje

Ime mesta	Leto	Število pogledov	Opomba
Podgorje	1856	100	Endra
Vel. Zvon	1853	4	Fötterlovo
Keilovo	1856	4	Keilovo
Blumovo	1856	4	Blumovo
Artarijevo	1843	1	Artarijevo
Streffleurjevo	1856	1	Streffleurjevo

Popravki:

Na strani	2. vrsta	4. od	zdolaj nam.	stoka beri	stoka.
„ „	3. „	19. „	„ „	„	zahodni beri zahod in.
„ „	3. „	3. „	„ „	„	niže beri nižine.
„ „	4. „	4. „	zgoraj	„	politiški beri politični.
„ „	4. „	10. „	„ „	„	Turih beri Turah.
„ „	4. „	12. „	zdolaj	„	rulnoberi (rulno, gnajsovo).
„ „	6. „	1. „	zgoraj	„	vidljiva beri vidna.
„ „	6. „	18. „	zdolaj	„	planine beri planje.
„ „	6. „	14. „	„ „	„	planine beri planote.
„ „	8. „	13. in 14. od	zgr. „	„	štajerski in liasni dolomit beri sta dolomit pa jurski in liasni.
„ „	8. „	5. „	zdolaj	„	Ljubel beri Ljubelj.
„ „	12. „	8. „	zgoraj	„	podložno beri podolžno.
„ „	12. „	13. „	zdolaj	„	Labud beri Labod.
„ „	12. „	10. „	„ „	„	Dravni beri Dravski.
„ „	13. „	5. „	zgoraj	„	Zilični beri Zilski.
„ „	20. „	6. „	zdolaj	„	planina beri planota.
„ „	22. „	13. „	„ „	„	besedi Po južno itd. do besede ima na strani 23. vrsta 1. od zgoraj beri:

Južno od te poteze se pa nahaja nekaj nemških otokov, namreč: Trbiž z nekterimi bližnjimi vasi v Kanalski dolini, dalje mesti Celovec in Velkovec z nekterimi trgi, ki so tudi že jako pomemčeni; vse drugo je popolnoma slovensko, le da se je tu in tam naselila kaka nemška rodovina, posebnost kak grajščak, trgovec ali krčmar.

c) Čisto slovenskih okrajev je torej 5, namreč: Rožeški, Borovski, Kapelski, Dobrleveški in Pliberški; 7 okrajev na jugo-zahodu in po sredi dežele, to je, Podklosterski, Št. Mohorski, Beljaški, Celovški, Velkovški in Št. Pavelski ima

„ „	23. „	5. „	zgoraj nam.	Slovenci beri Slovenci (ene same male vasice).
-----	-------	------	-------------	--

Na strani	25. vrsta	7. od	zdolaj	nam.	Bokstaje	beri	Bekštanj.
„	„	26.	„	1.	„	„	„
„	„	30.	„	4.	„	zgoraj	„
„	„	30.	„	5.	„	„	„
„	„	30.	„	9.	„	„	„
„	„	31.	„	5.	„	„	„
„	„	33.	„	15.	„	„	„
„	„	33.	„	1.	„	zdolaj	„
„	„	34.	„	4.	„	zgoraj	„
„	„	34.	„	18.	„	zdolaj	„
„	„	34.	„	7.	„	„	„
„	„	35.	„	2.	„	„	„
„	„	38.	„	13.	„	zgoraj	„
„	„	45.	„	18.	„	zdolaj	„

privazat beri privazati.

Bokštajna beri Bekštanja.

Lošanah beri Ločah.

Bajdišah beri Bajtišah.

trotjegornem beri tretjegorni.

Letinu (Lötting) b. Lelinu (Lölling).

Bajtiši beri Bajtišah.

Bajtiših „ Bajtišah.

Pučejdu „ Pušadmu.

Pučejska „ Pušademska.

Rožčici „ pod Rožčico.

Medgorku „ Medgoreku pri Colovcu.

nebi beri ne bi.

KAZALO.

	Stran
I. Svet ali tla	2
II. Vode	10
III. Podnebje	14
IV. Prirodine	19
V. Prebivalci	19
VI. Narodno gospodarstvo	24
VII. Uprava in vlada	44
VIII. Zgodovina	45
IX. Slovtvo	68

